

Mikołowskie Zeszyty Historyczne

Mikołowskie Zeszyty Historyczne

Zeszyt nr

6

Mikołów 2023

Mikołowskie Zeszyty Historyczne

ZESPÓŁ

Redakcja: Iwona Kurdziel-Drzewiecka

Konsultacja naukowa: dr Bronisława Jeske-Cybulska,
dr hab. Grzegorz Bębniak

Projekt wnętrza i skład: Magdalena Alszer

Projekt okładki: Profesja.eu — Agata Majzel-Gizdoń

Pocztówki z panoramą Mikołowa na pierwszej i ostatniej stronie okładki pochodzą z kolekcji Piotra Grodeckiego.

Publikacja współfinansowana ze środków gminy Mikołów
w ramach zadania publicznego „Mikołów — niezapomniana historia”.

© Copyright by Mikołowskie Towarzystwo Historyczne, 2023

ISSN 2353-5911

Wydawca:

Mikołowskie Towarzystwo Historyczne

www.mth.org.pl

e-mail: biuro@mth.org.pl

Wydanie pierwsze

Druk:

D&D Sp. z o.o.

ul. Moniuszki 6, 44-100 Gliwice

SPIS TREŚCI

Fragment *Niemieckiej Księgi Adresowej
Przemysłu, Rzemiosła i Handlu* z roku 1942 / 5

Wstęp do *Niemieckiej Księgi Adresowej Przemysłu, Rzemiosła
i Handlu* z roku 1942 Grzegorz Bębniak / 7

Fragment *Niemieckiej Księgi Adresowej Przemysłu, Rzemiosła
i Handlu* z roku 1942 (tłum. Grzegorz Bębniak) / 13

Bronisława Jeske-Cybulska Nielegalne kopalnie węgla w Mikołowie / 21

Lidia Borowian-Cyba Czy Gostyń była wsią przemysłową? / 29

Wojciech Szwiec, Krzysztof Płocieniak Powstanie linii kolejowej
a rozwój przemysłu w Mikołowie / 41

Lucjan Smolorz Ogłoszenia Zakładów Elektro
w „Urzędówce Starostwa Pszczyńskiego” w latach 1926–1933 / 49

Piotr Grodecki Mikołowski przemysł na pocztówkach / 57

Fragment *Niemieckiej Księgi Adresowej*
Przemysłu, Rzemiosła i Handlu z roku 1942

NIEDER SCHWIRKLAN. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis Rybnik, Amtsgericht Leslau, Landgericht Ratibor, 1788 Einw. 1929 (12 km) Rybnik 300. **Ob. Ober Schwirklan über Rybnik 300.** **Ob. Ober Schwirklan.** Kath. 300. **Bäcker.** Koziolek, Georg - Mandrych, Franz - *Sobotnik, Ludwig. **Gaugeschäfte.** Schulnik, Josef. **Fleischer.** Koziolek, Franziska. **Fleischer.** Marek, Joh. - Masurek, Edmund. **Gleimwaren.** Schymura, Viktor. **Gemischwaren.** *Sobotnik, Słodnok, Elisabeth - *Sobotnik, Ludwig. **Schmiede.** Fakisz, Josef. **Schuhmacher.** Maciozyk, Ludwig. **Tischler.** Grabietz, Anton - Mrowietz, Paul. **Ziegeleien.** Franz, 3. 4.

NIEDERSEIFFERSDORF. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Kreis u. Amtsg. Grottkau, Landger. Neisse, 500 Einw. 1929 (1 km) u. Deutsch Leipe (Oberschles.) - Grottkau. **Bäcker.** Schuch, Franz. **Fleischer.** Seiffert, F. **Friseur.** Ambros, Joseph - Reimann, Mart. **Gemischwaren.** Kühnel, Paul - Seiffert, Franz. **Schmiede.** Hackenberg, Karl. **Schuhmacher.** Kühnel, P.

NIEDER SUCHAU. s. Suchau.

NIEDER TIERLITZKO. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis, Amtsgericht u. Landgericht Teschen, 719 Einw. 1929 (4,5 km) Albersdorf - Nieder Bludowitz über Teschen (Oberschles.). **Fleischer.** Buchta, Josef. **Gasthöfe.** Balon, Marie - Skotsch, Karl. **Gemischwaren.** Skotsch, Johanna - *Verbraucher-Genossenschaft Hohl. **Schneider.** Pasch, Jos. **Schuhmacher.** Kotula, Bartolom. - Renner. **Tischler.** Kilmicha, Karl - Pasch, Karl.

NIEDER TESCHONOWITZ. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis, Amtsgericht u. Landgericht Teschen, 840 Einw. 1929 (1 km) Wojkowicz 300. **Gasthöfe.** Franz, Paul - Skuta, Jos. **Gasthöfe.** Woznica, Rudolf. **Gemischwaren.** Zwak, Johanna. **Klampner.** Chochol, Josef. **Manufakturwaren.** Gryga, Josef. **Schneider.** Teper, Joh. **Tischler.** Klecka, Jos. - Stachewicz, Karl.

NIEDERWEIDEN. Gemeinde. Reg.-Bez. Oppeln, Kreis Kreuzburg, Landkreis, Landgericht Oppeln, 64 Str. Breslau-Ost-Kattowitz. **Bäcker.** Weibrecht, Marie. **Ernährungs.** *Drenner-Genossenschaft GmbH. **Gemischwaren.** *Gnoth, Ernst. **Handelsprodukte.** *Gnoth, Ernst. **Landesprodukte.** *Gnoth, Ernst. **Schmiede.** Krone, Th. 196. **Schuhmacher.** Blazek, K. - Ester. **Tischler.** man, Fr. **Wendig.** *Sachs, Richard, 224.

NIEDER ZUCKAU. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis, Amtsgericht u. Landgericht Teschen, 1250 Einw. 1929 (5 km) schen. **Bäcker.** Znamark, Karl - Opol. **Fleischer.** Banech, Adolf. **Gasthöfe.** Beran, Marie - Dulawa, Paul.

Gemischwaren. *Auftragsgesellschaft GmbH - Herce, Joh. - Opol. **Emilie** - Pustowska, Marie. **Leckieranstalten.** Kula, Josef. **Manufakturwaren.** *Kowal, Karl. **Schmiede.** Herce, Joh. - Krupa, Franz. **Schneider.** Kamin, Jos. - Wojnar, Adolf. **Schuhmacher.** Haluski, Paul - Kalm, Heinrich. **Walla, Vikt.** **Stallmacher.** Smolowski, Josef. **Tischler.** Lasota, Paul - Zwak, Ludw. **Uhrmacher.** Chmiel, Rud.

NIEDERBESCHUTZ (Oberschles.). Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis u. Amtsgericht Rybnik, Landger. Ratibor, 900 Einw. 1929. **Bäcker.** Janas, Emil - Sand, Bruno - Schendzierski, Anton - Schla, Wilhelm - Uliarczyk, Vincent - Wieland, Gustav. **Gaugeschäfte.** Niedziella, Val. 1948. **Berg u. Hüttenwerke.** Römerwerk, 3. 11. 18. 79. **Distellen.** Nowak, Marian. **Fleischer.** Gornik, Rudolf - Janas, Karl - Kwinat, Alois - Pyschyn, Hubert - Schasyra, Alfons. **Friseur.** Janot, August - Pitsch, Georg. **Gartenbaubetriebe.** Adamietz, 3. 11. 18. 79.

Gasthöfe. Bartczko, Leo - Czaja, Theodor - Gornik, Wilhelm - Kiel, Emanuel - Pyschyn, Max - Wiczorek, Melchior. **Hebammen.** Ozysek, Ottilie - Sieray, Martha - Smusch, Anna. **Kolonialwarenhandlg.** Janas, Anna - Janas, Josef - *Konsum-Genossenschaft (Zentrale in Birtulich) - Kwinat, Konstantin - Kiel, Heleslaus - Michna, (8 km) Wiczorek, Melchior. **Manufakturwarenhandlg.** *Dziwoki, Textwaren, Anton, 18. 4086 Br. **Mittelehandlg.** Gorgon, Anastasia - Wiczorek, Alfons. **Sägewerke.** *Dampfsäge u. Hobelwerk, Niederschütz, Karl Krettek, 1903. **Schmiede.** Smolka, Ludwig. **Schneider.** Muschli, Ludwig. **Schneiderinnen.** Sieray, Angela - Zimon, Anna. **Schornsteinfegermeister.** Grah, Hago. **Schuhmacher.** Schymiczek, Konstantin - Wrobel, Alexander. **Tischler.** Borek, Ludw. **Uhrmacher.** Gattner, Paul. **Ziegeleien.** Janas, Max - Knapik, Stefan (Treuhänder Werkzentrale Bielitz).

NIELEWIA. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis, Amtsgericht Bielitz, 1791 Einw. 1929 (2 km) 300. **Kolonialwarenhandlg.** Grzegorzek, Bronisl. **Schmiede.** Czadankiewicz, Johann. **Schneider.** Zawada, Josef. **Schneiderinnen.** Boczek, Marie.

NIEMLICE. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis u. Amtsgericht Bendaburg, Landgericht Ratibor, 840 Einw. 1929 (3 km) Mazki 300. **Kolonialwarenhandlg.** Grzegorzek, Bronisl. **Schmiede.** Czadankiewicz, Johann. **Schneider.** Zawada, Josef. **Schneiderinnen.** Boczek, Marie.

NIEMLICE. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis u. Amtsgericht Bendaburg, Landgericht Ratibor, 840 Einw. 1929 (3 km) Mazki 300. **Kolonialwarenhandlg.** Grzegorzek, Bronisl. **Schmiede.** Czadankiewicz, Johann. **Schneider.** Zawada, Josef. **Schneiderinnen.** Boczek, Marie.

NIEMLICE. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis u. Amtsgericht Bendaburg, Landgericht Ratibor, 840 Einw. 1929 (3 km) Mazki 300. **Kolonialwarenhandlg.** Grzegorzek, Bronisl. **Schmiede.** Czadankiewicz, Johann. **Schneider.** Zawada, Josef. **Schneiderinnen.** Boczek, Marie.

Kolonialwarenhandlg. Banasik, Konstantin - Blass, Marian - Rodzinski, Adalbert - Darmas, Bronislawa - Dziadkiewicz, Siegmund - Kaczmarek, Josef - Matuziak, Josef - Mitrega, Stanislaus - Odrzywole, Leonide - Pedrik, Sophie - Sikora, Margarete - Stryczek, Antoni - Solas, Valerie - Szumny, Stanislaus. **Maier.** Grot, Josef. **Obst u. Gemüse.** Chochorek, Stanislaus - Kusmierzky, Stanislaus - Pawelec, Josef - Podsiado, Peter - Sierka, Matilda. **Rastvorationen.** Grot, Felicia - Kicpoch, Peter - Nagowicz, Wanda. **Schlosser.** Kubik, Valerianus. **Schmiede.** Kalinowski, Emil. **Schuhmacher.** Kieselinger, Robert. **Täpfer.** Jarkowski, Stanislaus.

NIEPORAZ. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis, Amtsgericht Kattowitz, 307 Einw. 1929 (3 km) Alwerna-Regulice 300. **Gemischwaren.** Domanus, Wanda.

NIEPOZIM. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis Teschen, Amtsgericht Skotschau, Landgericht Teschen, 78 Einw. 1929 (5 km) 300. **Bäcker.** Koziele, Alois - Madoj, Franz. **Gasthöfe.** Glogorschek, Lorenz - Pindor, Jos. **Gemischwaren.** Niemczyk, Marie - *Verbraucher-Genossenschaft Hohl. **Möbel.** Koziele, Alois - Wallach, Fritz u. Karl, 74. **Sägewerke.** Kowalla, Jos. - Walach, Fritz u. Karl, 74. **Schuhmacher.** Brudy, Paul - Szewirnia, Andreas. **Ziegeleien.** Nierudziński Ziegelei, 3. 5.

NIESDARA. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis u. Amtsgericht Bendaburg, Landgericht Kattowitz, 415 Einw. 1929 (1 km) Nalke 300. **Fleischer.** Kubiza, Franz - Ueck, Stanislaus. **Gemischwaren.** Horzeila, Josephine - Kubiza, Josef. **Schmiede.** Mucha, Johann. **Schuhmacher.** Kalusa, Stanislaus. **Stallmacher.** Nowak, Roman.

NIESULOWICE. Gemeinde. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis u. Amtsgericht Ikenau, Landgericht Kattowitz, 810 Einw. 1929 (2 km) 300. **Gemischwaren.** Niemczyk, Wladislaw. **Schmiede.** Koryczan, Wlad.

NIKELSDORF. siehe Nickelsdorf

NIKLASFÖHR. Gemeinde. Reg.-Bez. Oppeln, Landkreis Falkenberg, Amtsgericht u. Landgericht Oppeln, 840 Einw. 1929 (7 km) Annadorf O.S. 300. **Gasthöfe.** Rizer, Emma, 56. **Gemischwaren.** Kosa, Ernst, 42. **Schmiede.** Kurbuske, Ernst - Schönfelder, Fritz.

NIKOLAI. (Oberschlesien). Stadt, 288 u. m. (dazugeh. Jamnathal, Komonka), 13400 Einw. Reg.-Bez. Kattowitz, Landkreis Pless, Sitz eines Amtsg. Landgericht Gleiwitz 300. **Bäcker.** N. Ratibor 300. **Schmiede.** N. Ratibor 300. **Schuhmacher.** N. Ratibor 300. **Tischler.** N. Ratibor 300. **Uhrmacher.** N. Ratibor 300. **Werkzeugmacher.** N. Ratibor 300. **Bürgermeister.** Walter Sakaj. **Stadtwerke.** (Gas. u. Wasserwerk) Werkleiter Eduard Bialos.

Krankenhaus. Krankenhaus der Barmherzigen-S. Josef. **Dr. Schindler.** Knapp. **Feuerwehr.** Wehrführer Wilhelm Klement. **Deutsche Rote Kreuz-Herz.** **Schulst.** Klara Schuster.

Eingetragene Firmen. **Adamietz.** Möbelhandlung und Tischlerei, Marie, 2104. **Alte Apotheke.** (Treuhänder Josef Mainki), 2103. **Bacia.** Louis, Lack, Farbengroßhandlung, Rudolf, 2135, 19. 54166 Br. **Besch Nachf.** Inh. Walter Busch & Co. Eisengießerei, Maschin- u. Radiatorenfabrik, Josef, 2107/78, 19. 48399 Br. **Beyerle.** Inh. Franziska Beyerle, Paul, Maschin- u. Modewarenhandlung, 2131. **Biesel.** Hugo (Hugo Blasische Br.), Kolonialwarenhandlung, 2102, 19. 22370 Br. **Dampfmühle B.** Bulowski, Mühle, 2105. **Dittich.** Papierfabrik, o. H. O. C. H. (Inh. Anna Bergstein, Curt Hermann D., Fried. D.), Papierfabrik, 2100, 2125. **Ehrenau.** Olga (Kom. Verw. Robert Haltrich), Haus- u. Küchengerätehandlung. **Eisen u. Metallgeschäft.** E. Balzer (Kom. Verw. Konstantin Prylas), 21370. **Eisenwerk.** Nikolai Langen & Co. (Brich Langen), Eisengießerei, 21307/7. **Elektrohaus.** Bode & Co. GmbH, 2171. **Fleischer.** Holzhandlung, Emma, 2109. **Gorny.** Spedition, Karl, 21062. **Gross-Apparaturbau.** Maschin- u. Fabrik. **Gratz Nachf.** E. (Marie Jurzik), Eisen- u. Stahlwarenhandlung, 21019, 19. 7532 Br. **Herdik & Co.** (Generaltreuhandlungsverwaltung, Werkzentrale Bielitz), Ziegelei. **Heilmich.** Treuhandunternehmung, Fritz, 2113. **Jankowski.** Bierverlag, Selter- und Limonadenfabrik und Weinhandlung, Josef, 21096. **Jeizek.** Offensetmeister, Reinhold, 21142. **Imola.** Bahnstation und Möbeltransport, Wilhelm, 21049. **Jurzik & Co.** M. (Inh. Marie Jurzik), Nageleschmiede, 21135. **Kurpas.** Spirituosen, Wein- und Biergroßhandlung, Mineralwasserfabrik, Rudolf, Biergroßhandlung, 21143. **Lemko Nachf.** Paul Pfitz, Johann, Kleidung f. Herren, 21033, 19. 7803 Br. **Louda.** Holzwarenerzeugung, Rudolf, 21257. **Maclara.** Zwm. Franz, Käsogroßvertrieb, 21129. **Maniera GmbH.** F., Eisengießerei u. Backofenbau (Kom. Verw. J. Romaniczky), 21022. **Marka.** Verlagsgesellschaft mbH, Karl (Treuh. H. Wirthgen), Buchdruckerei, 21206. **Murcischke.** Landmaschinen, R., 21129. **Müsch.** Hotel Deutsches Haus, Robert, 21161. **Nobel & Co.** o. H. G. H. (Treuhänder Paul Lipsinski), Manufaktur u. Modewarenhandlg., 21184, 19. 3192 Br. **Ostdeutsche Baustoffwerke GmbH.** Ziegelei, 21037 u. 21042. **Philippke.** Robert, Manufaktur- und Modewarenhandlung, 21085. **Schaffner & Co.** Fabrik elektrischer Zünder GmbH, Zünderfabrik, 21184. **Schittko.** Karl (Generaltreuhandlungsverwaltung), Mühle, 21039, 19. 80623 Br. **Sonderling.** Nikolai, Bierverlag und Mineralwasserherstellung, Karl (Treuhänder E. Gruener), Biergroßhandlung, 21045. **Stadt-Drogerie.** Inhaber Omar Rybicki, 21038, 19. 78655 Br. **Universalgeschäft.** Johann, 1900m Inhaber Johann Berger, Klempnereigenschaft, 21118. **Volksbank.** Nikolai O.S. GmbH, Geldinstitut, 21028. **Wanderrost-Werke GmbH.** (L. u. C. Steinwaller, Carl u. Walter Schwarzel), Eisengießerei, 21102. **Wanulla.** Tabakwaren-Orgel- und Kleinhandlung, Alfred, 21164.

Grzegorz Bęblik

Wstęp do *Niemieckiej Księgi Adresowej Przemysłu, Rzemiosła i Handlu* z roku 1942

W przygotowywanym obecnie do druku przekładzie książki Hansa Taistry *Meine Heimatstadt Nikolai erzählt von Nikolaiern*, jedynej w ogóle poświęconej Mikołowski zwartej publikacji, jaka dotychczas ukazała się w języku niemieckim, znajduje się również przytoczony przez autora „wyciąg z branżowego wykazu Rzeszy — wydanie z 1942 roku — wszystkich działających w Mikołowie aż do wejścia Rosjan zakładów rzemieślniczych i przedsiębiorstw, jak również przedstawicieli wolnych zawodów oraz instytucji finansowych”¹. Sam tekst owego „wyciągu” jest dość obszerny; z jednej strony zatem w pewien sposób uzupełnia rozważania samego Taistry, z drugiej — wyraźnie zwiększa objętość jego książki. To drugie nie było chyba dla autora bez znaczenia.

Ale pal ichto. W końcu tchnąca sentymentem za utraconym hajmatem twórczość tak zwanych wypędzonych bardzo często tworzona była przez przygodnych literatów, którzy piórem parać zaczęli się, bywało, dopiero w stanie emerytalnego spoczynku. Toteż swe dzieła traktowali często jako *silva rerum*, usiłując upchnąć w nich dokładnie wszystko, co udało im się na temat „kraju lat dzieciennych” gdziekolwiek odszukać czy choćby tylko zasłyszeć. Nie inaczej było też chyba u Taistry. Jednak skonfrontowanie wspomnianego wykazu z oryginałem, czyli *Niemiecką Księgą Adresową Przemysłu, Rzemiosła i Handlu* w edycji z roku 1942², ujawnia sprawy po pierwsze — irytujące, po drugie — niepokojące. Te pierwsze są natury, nazwijmy to, redakcyjnej: w tekście Taistry zauważyć można liczne błędy powstałe podczas przepisywania, czyli tzw. literówki; w pisowni nazwisk, numerach telefonów itp. Znacznie poważniejsze są jednak drugie — otóż z sobie tylko

¹ H. Taistra, *Meine Heimatstadt Nikolai erzählt von Nikolaiern*, Nürnberg 1969, s. 78.

² *Deutsches Reichs-Adressbuch für Industrie, Gewerbe, Handel GmbH. Adressbuch der Ostgebiete*, Berlin 1942.

wiadomych powodów wiele istotnych informacji Taistra najzwyczajniej opuszczał, innymi zaś dość swobodnie żonglował, zmieniając ich treść i znaczenie. Niemożliwe, by wszystko to mogło mieć miejsce wskutek jakiegoś przeoczenia; charakter tych niedopowiedzeń jest aż nadto wyraźny. Stąd również pomysł, by wspomniany oryginalny wykaz (w przekładzie, ale możliwie jak najwierniejszym) opublikować w „Mikołowskich Zeszytach Historycznych”, i to akurat w numerze poświęconym miejscowemu przemysłowi. Rzec można, że już zawczasu wykaz ten odegra rolę swoistego suplementu do przekładu dzieła Taistry.

Co zawiera? Prócz kilku ogólnych informacji na temat samego miasta, jego położenia, sytuacji administracyjnej, dostępnych połączeń komunikacyjnych (kolejowych i autobusowych) oraz działających na miejscu urzędów i instytucji mamy do czynienia przede wszystkim ze szczegółowym wykazem zakładów, firm, warsztatów, sklepów itp., jakie w chwili publikacji (zatem w 1942 roku) istniały w Mikołowie. Wyraźnie dzieli się on przy tym na dwie części. Pierwsza, zatytułowana „Wpisane Firmy” (*Eingetragene Firmen*), obejmuje podmioty zarejestrowane sądowo. Stąd też ich nazwy powtarzają się później w drugiej części, czyli w wykazie branżowym. I te dwa spisy nie są jednak wolne od błędów pisarskich; wygląda na to, że zwłaszcza pisownia nazwisk o słowiańskim rodowodzie sprawiała autorom sporo problemów. Do tego stopnia, że nazwiska występują czasami w dwóch wersjach, co najwidoczniej nie zostało wychwycone przez ówczesną korektę. Zauważone w tekście tego typu potknięcia, zestawione z tekstem Taistry, ujmuje tabela na sąsiedniej stronie.

W przypadku wymienionego w zestawieniu pana Piwowarczyka są zresztą autorzy wykazu wyjątkowo niekonsekwentni. Oto bowiem podają, iż jego sklep posiada powiernika w osobie... Olgi Ehrenhaus. Problem w tym, że pani Ehrenhaus, jako Żydówka z pochodzenia, nie tylko nie mogła takiej funkcji sprawować, ale w tym samym spisie, do tego zaledwie kilka linijek niżej, jej sklep oferujący wyposażenie domu i kuchni prowadzony jest przez zarządcę komisarycznego nazwiskiem Robert Haltrich (co Taistra zresztą przemilcza). Pomyłka, rzecz można, zgoła freudowska. Pewne problemy sprawia też pani Agnes Zydek vel Zysek; ta pierwsza prowadzić miała handel winem, druga — likierami i spirytualiami. Nie można wykluczyć, że mowa o jednej i tej samej osobie. Z całą pewnością stwierdzić tego jednak nie możemy; wykaz, niestety, pozbawiony jest adresów.

To jednak zaledwie szczegóły, nad którymi — na dobrą sprawę — przejść można do porządku dziennego. Znacznie bardziej ważne, a dla historyka oczywiście ciekawsze, są zapisy dotyczące własności poszczególnych podmiotów, zwłaszcza rozmaitych sklepów czy zakładów produkcyjnych. Tu bowiem najłatwiej zauważyć, że mamy do czynienia z latami II wojny światowej i formą niemieckiej państwowości, którą i wtedy, i dziś przywykło się zwać Trzecią Rzeszą. W wielu miejscach po nazwisku właściciela dostrzegamy podane w nawiasie informacje dotyczące osoby zarządcy komisarycznego (*kommissarischer Verwalter*) lub też powiernika (*Treuhänder*), zaś w czterech przypadkach pojawia się również instytucja o nazwie Generalny Zarząd Powierniczy (*Generaltreuhandverwaltung*). Nie wnikając nadmiernie w szczegóły, wyjaśnić trzeba, że tzw. zarząd powierniczy (*Treuhand*) utworzony

Forma w spisie	Forma u Taistry	Forma właściwa	Informacje dodatkowe
Reinhold Jetzek	Reinhold Jatzek	Reinhold Jatzek	mistrz zduński
Marie Jurtzik, Marie Jurtzig	Marie Jurtzik, Marie Jurtzig	Marie Jurtzik	handel wyrobami żelaznymi i stalowymi (tzw. „U Grütza”)
Roman Morzischek, Roman Morcischek	Roman Morzischek, Roman Morcischek	?	handel maszynami rolniczymi
August Volke, August Volker	brak	?	powiernik zarządzający cegielnią „Emmahof”
E. Grunert	E. Grunert, E. Grünert	?	powiernik zarządzający firmą Karla Sonderlinga
Alois Wybanietz	Alois Wybanietz	Alois Wybranietz	fryzjer
Alois Wrabel	Alois Wrobel	Alois Wrobel	handel materiałami palnymi
Kawczyk	Krawczyk	?	handel masłem i serami
Paul Kozik	Paul Kosik	?	delikatesy
Theodor Kozik	Theodor Kotzik	?	bednarz
Elisabeth Suchom	Elisabeth Suchom	Elisabeth Suchon	handel owocami i warzywami
Benedikt Piwowarczyk	Bernard Piwowarczyk	?	handel wyrobami ze szkła i porcelany
Paul Korkus	Emil Korkus	?	malarz
Augneta Cieslik	Augusta Cioslik	?	handel owocami i warzywami

Opracowanie własne.

został pod koniec 1939 roku na mocy tajnego rozkazu Hermanna Göringa, prócz wszelkich innych funkcji piastującego także godność komisarza Rzeszy ds. planu czteroletniego. W gestii zarządu powierniczego znalazł się wówczas niemal cały majątek przedwojennego państwa polskiego, a wkrótce również i jego obywateli narodowości polskiej i żydowskiej, znajdujący się na wcielonych do Niemiec terenach. Z jednym wyjątkiem, którym były majątki rolne — tu pierwszeństwo zarezerwował sobie komisarz Rzeszy ds. umacniania niemieckości (*Reichskommissar für die Festigung des Deutschen Volkstums*, RKF), zatem sam szef SS Heinrich Himmler. Centrala zarządu powierniczego (*Haupttreuhandstelle Ost*, HTO) mieściła się w Berlinie, zaś administrowanie majątkiem na dawnym polskim Górnym Śląsku przypadło w udziale jej miejscowemu przedstawicielstwu, czyli Placówce Powierniczej „Wschód” w Katowicach (*Treuhandstelle Ost Kattowitz*, *THO Kattowitz*). Zadanie to wykonywała ona poprzez sieć powierników (*Treuhänder*), czyli osób fizycznych, z reguły przybyszów z Rzeszy, którym przekazywano w zarząd skonfiskowane polskim czy żydowskim właścicielom firmy. Zarząd powierniczy łączył się z wpisaniem

do odpowiednich rejestrów sądowych oraz ksiąg gruntowych³. Natomiast przed przekazaniem majątku w ręce powiernika nadzór nad przejętym mieniem sprawował zarządca komisaryczny, która to instytucja swymi korzeniami sięgała jeszcze września 1939 roku⁴.

Tych właśnie informacji brak u Taistry; jeśli zaś już taka występuje, to w formie zdumiewająco złagodzonej. Fakt objęcia powiernictwem czy zarządem komisarycznym ukryty jest czy to pod eufemistycznym terminem „zarządca” (co bez dookreślenia „komisaryczny” brzmi zdecydowanie niegroźnie), czy zgoła — „następca” (w przypadku fabryki chemicznej Hansa Zeumera). Tymczasem zarządcy komisaryczni, następnie zaś powiernicy mogli starać się o pozyskanie administrowanego majątku na własność, co też nieraz miało miejsce. O ile, oczywiście, nie zakrzątnięto się wokół sprawy odpowiednio wcześniej, jak choćby w przypadku nieobecnego w wykazie sklepu konfekcyjnego Maxa Weisslera działającego w kamienicy nr 6 przy rynku. Sklep ten należał już wówczas do Roberta Philippka (przed wojną — Filipka), który po prostu przyłączył go do swego działającego po sąsiedzku interesu. Obydwaj kupcy, czyli Weissler i Philippke, prowadzili zresztą działalność o takim samym profilu, nieuchronnie konkurując ze sobą. Jak widać — do czasu.

Kolejne podmioty administrujące wyszczególnionym w spisie majątkiem mają już wybitne afiliacje do gwałtownie rosnącego wówczas w siłę „imperium SS”. Generalny Zarząd Powierniczy, wbrew nazwie, nie był strukturą nadrzędną wobec tych czy innych placówek powierniczych; zajmował się on zarządzaniem skonfiskowanymi cegielniami wraz z całym „przyległym” majątkiem (stąd też w jego gestii prócz cegielni Karola Sitki *vel* Karla Schittko znalazł się również należący do tegoż młyn)⁵. W szczególnym związku z owym Zarządem pozostawała spółka „Wschodnioniemieckie Materiały Budowlane” (*Betriebsgesellschaft „Ostdeutsche Baustoffwerke GmbH”*), czyli mająca siedzibę w Poznaniu osoba prawna powołana do życia w początkach 1941 roku celem ułatwienia finansowania cegielni na wcielonych do Rzeszy terenach oraz przygotowania przekazania ich w prywatne (oczywiście — niemieckie) ręce⁶.

Bardziej zastanawiające są jednak przypadki, kiedy to Taistra ewidentnie poprawia wykaz z 1942 roku, zastępując znajdujące się tam informacje swoimi własnymi

3 Zob. bliżej: M. Sikora, *Zasady i praktyka przejęcia majątku polskiego przez III Rzeszę, ze szczególnym uwzględnieniem sektora rolnego oraz mieszkaniowego, na przykładzie prowincji śląskiej (górnosląskiej) w latach 1939–1944*, cz. 1, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 7/2, s. 43–82.

4 Zob. *Verordnung des Oberbefehlshabers des Heeres über die Einsetzung von kommissarischen Verwaltern für Unternehmungen, Betriebe und Grundstücke in den besetzten ehemals polnischen Gebieten*. Vom 29. September 1939, w: K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów*, cz. 1: *Ziemie „wcielone”*, Poznań 1952, s. 88–90. W odniesieniu do polskiego Górnego Śląska obwieszczenie takie wydane zostało 4 października 1939 r. Zob. *Verordnung betr[effs] Einsetzung von kommissarischen Verwaltern für Unternehmungen, Betriebe und Grundstücke*, „Verordnungsblatt der Abschnitt Oberschlesien. Chef der Zivilverwaltung” nr 13, 7 X 1939, s. 7.

5 E. Georg, *Die wirtschaftlichen Unternehmungen der SS*, Stuttgart 1963, s. 86.

6 Tamże, s. 85–86.

dywagacjami. I tak oto, jego zdaniem, znaną restaurację „U Suchego” prowadzić miał nie sam Karl Suchy, lecz niejaki Hubert Kagon (może później wyznaczony powiernikiem, czego nie ujmuje spis?). Natomiast w miejsce sklepu konfekcyjnego Hugona Nebła i spółki (na czele już z powiernikiem Paulem Lipińskim) mamy, nie wiadomo dłaczego, Ericha Blasla. Kolejnym, najbardziej może jaskrawym przykładem tego typu jest zapis dotyczący hurtowni piwa i wytwórni wody mineralnej należących do Karla Sonderlinga, a mieszczących się najdosłowniej po sąsiedzku (przy Pszczyńskiej 13, gdy sam Taistra mieszał pod numerem 15). Jak widać w wykazie, powiernikiem tego majątku był niejaki E. Grunert (u Taistry — Grünert). Mikołowski dziejopis poszedł jednak krok dalej, usuwając w ogóle Sonderlinga ze swojej wersji wykazu i wstawiając w to miejsce właśnie Grunerta vel Grünerta. Nigdy już zapewne się nie dowiemy, co sprawiło, że Taistra zdecydował się na podobnie Orwellofskie zabiegi. Czy w ostatnim przypadku mogła to być świadomość, że w tymże 1942 roku sam Sonderling, jego żona Greta i ich córka Dora zamordowani zostali w Auschwitz?

Schittko. Karl (Generaltreuhand-
verwaltung), Mühle, K 21036, Ps
80623 Br.
Sonderling, Nikolai, Bierverlag und
Mineralwasserherstellung, Karl.
(Treuhand E Grunert), Bier-
grosshandlg., K 21045.
Stadt-Drogerie Inhaber Otmar Ry-
bicki, K 21038, Ps 78695 Br.

Schittko Karl. Mühle T 21036
E. Grunert. Nikolai. Bierverlag und Mineralwasserherstellung
Biergrosshandlung T. 21043
Stadt Drogerie. Inhaber Otmar Rybicki. T. 21043

Porównanie zapisów dotyczących firmy Karla Sonderlinga z oryginalnego wykazu z 1942 r. oraz z książki Hansa Taistry. Pozostawiono zapis poprzedzający (młyn Karla Schittki) oraz następny (drogeria Otmara Rybickiego). Jak widać, wspólny pozostał jedynie profil działalności

Nota edytorska

Zamieszczone w wykazie informacje zostały przełożone na język polski w sposób możliwie najbardziej intuicyjny, stosowany w tego rodzaju polskich dokumentach. Personalia zachowano w niemieckiej pisowni, prostując przy okazji kilka ewidentnych omyłek w ich zapisie (jak również jedną dotyczącą numeru telefonu). W nawiasach kwadratowych rozszerzono też, względnie dodano brakujące imiona czy nieliczne inne dane. Zauważalny przy niektórych podmiotach skrót „pkcz [...] Wrocław” oznacza „pocztowe konto czekowe” (zapomniany już dziś sposób rozliczeń) i jako taki jest prostym przełożeniem niemieckiej formy Ps [...] Br[eslau].

Stefanie.

Fragment *Niemieckiej Księgi Adresowej Przemysłu, Rzemiosła i Handlu* z roku 1942

(tłum. Grzegorz Bębnik)

MIKOŁÓW (Górny Śląsk)

Miasto, 298 metrów nad poziomem morza (przynależne: Dolina Jamny, Kamionka), 13 909 mieszkańców. Rejencja katowicka, powiat ziemski pszczyński, siedziba sądu grodzkiego, sąd ziemski w Gliwicach. Stacja kolejowa. Linie kolejowe: Mikołów — Katowice, Mikołów — Racibórz. Linie autobusów pocztowych: Mikołów — Katowice, Mikołów — Tychy, Mikołów — Podlesie, Mikołów — Kostuchna, Mikołów — Łaziska Średnie, Mikołów — Łaziska Górne, Mikołów — Oświęcim, Mikołów — Frysztat, Mikołów — Bielsko, Mikołów — Bytom, Mikołów — Gliwice. Urząd pocztowy. Urząd telegraficzny. Urząd telefoniczny. Urzędy: urząd finansowy, kuratorium oświaty, urząd celny, placówka urzędu pracy. Kościoły: dwa katolickie, jeden ewangelicki. Szkoły: szkoła średnia i główna, państwowe seminarium nauczycielskie, szkoła zawodowa.

Burmistrz: *Walter Sajak*

Zakłady miejskie (gazownia i wodociągi): kierownik *Eduard Bialas*

Szpital: *szpital sióstr boromeuszek — szpital św. Józefa: dr Schindera;
szpital Spółki Brackiej: dr Botzian*

Straż pożarna: *komendant Wilhelm Klement*

Pogotowie Niemieckiego Czerwonego Krzyża: *Klara Schuster*

Wpisane firmy

Adamietz Marie, handel meblami i stolarnia, tel. 21104
„Stara Apteka” (powiernik Josef Mainka), tel. 21051
Bacia Rudolf, hurtownia klejów, farb i lakierów, tel. 21385, pkcz 54166 Wrocław
Besuch Josef, następca, Walter Besuch & Spółka, odlewnia żeliwa, fabryka maszyn i kaloryferów, tel. 21077/78, pkcz 48309 Wrocław
Beyerle Paul, właścicielka Franziska Beyerle, handel wyrobami manufakturowymi i konfekcyjnymi, tel. 21131
Blasel Hugo (spadkobiercy Hugona Blasla), handel towarami kolonialnymi, tel. 21012, pkcz 22370 Wrocław
Młyn parowy B[runo] Bulowski, młyn, tel. 21065
Dittrich C[urt] H[ermann], papiernia, sp. jawna (właściciel: Anna Bergstein, Curt Hermann D[ittrich], Fried[rich] D[ittrich]), tel. 21001, 21323
Ehrenhaus Olga (zarządca komisaryczny Robert Haltrich), handel wyposażeniem domu i kuchni
Odlewnia żeliwa i metali E[ugen] Balzer (zarządca komisaryczny Konstantin Przyłas), tel. 21370
Zakłady żelazne „Mikołów” Langen & Spółka (Erich Langen), odlewnia żeliwa, tel. 21306/7
Budownictwo elektryczne Bode & Spółka, sp. z o.o., tel. 21271
Friebe Emma, handel drewnem, tel. 21169
Gorny Karl, spedytor, tel. 21062
Gross, budowa aparatury, sp. z o.o., fabryka maszyn
Grütz E[wald], następca (Marie Jurtzik), handel wyrobami żelaznymi i stalowymi, tel. 21019, pkcz 75512 Wrocław
Heiduk & Spółka (Generalny Zarząd Powierniczy, centrala zakładowa w Bielsku), cegielnia
Hellmich Fritz, przedsiębiorstwo budownictwa podziemnego, tel. 21135
Jankowski Josef, hurtownia piwa, fabryka wód gazowanych i lemoniady oraz sprzedaż win, tel. 21096
Jatzek Reinhold, mistrz zduński, tel. 21142
Imiola Wilhelm, spedycja kolejowa i transport mebli, tel. 21049
Jurtzik M[arie] & Spółka, (właściciel Marie Jurtzik), kuźnia gwoździ, tel. 21158
Kurpas Rudolf, hurtownia spirytualiów, wina i piwa, fabryka wody mineralnej, tel. 21145
Lemke Johann, następca, Paul Pifko, odzież męska, tel. 21038, pkcz 79604 Wrocław
Louda Rudolf, wytwórnia wyrobów drewnianych, tel. 21527
Machura Franz, przedstawicielstwo, hurtownik serów, tel. 21123
Mandera F[riedrich], sp. z o.o., odlewnia żeliwa i budowa pieców piekarniczych (zarządca komisaryczny J. Romainczyk), tel. 21022
Miarka Karl, spółka wydawnicza z o.o. (powiernik H. Wirthagen), drukarnia książek, tel. 21206
Morcischek R[oman], maszyny rolnicze, tel. 21129

Münch Robert, hotel „Deutsches Haus”, tel. 21161
 Nebel H[ugo] & Spółka, sp. jawna (powiernik Paul Lipinski), handel wyrobami manufakturowymi i konfekcyjnymi, tel. 21184, pkcz 3192 Wrocław
 „Wschodnioniemieckie Materiały Budowlane” sp. z o.o., cegielnia, tel. 21037 i 21042
 Philippek Robert, handel wyrobami manufakturowymi i konfekcyjnymi, tel. 21085
 Schaffler & Spółka, fabryka zapalników elektrycznych, sp. z o.o., tel. 21184
 Schittko Karl (Generalny Zarząd Powierniczy), młyn, tel. 21036, pkcz 80623 Wrocław
 Sonderling Karl, Mikołów, hurtownia piwa i produkcja wody mineralnej (powiernik E. Grunert), hurt piwa, tel. 21045
 „Drogeria Miejska”, właściciel Otmar Rybicki, tel. 21058, pkcz 78695 Wrocław
 Sklep uniwersalny Johanna Böhm, właściciel Johanna Berger, dyskont, tel. 21118
 Bank Ludowy w Mikołowie, sp. z o.o., instytucja finansowa, tel. 21028
 Fabryka Palenisk Mechanicznych, sp. z o.o. (L. i C. Steinmüller, Carl i Walter Schwärzell), odlewania żeliwa, tel. 21002
 Wantulla Alfred, wyroby tytoniowe, hurt i detal, tel. 21164
 Watzka Alois, przedstawiciel handlowy
 Wochnik Karl, inżynier i mistrz budowlany, przedsiębiorstwo budownictwa nad- i podziemnego, budownictwa z żelazobetonu i budownictwa przemysłowego, biuro architektoniczne i inżynieryjne, tel. 21018
 Wycislo Alexander, hurtownia piwa, tel. 21021
 Zajusch Selma (powiernik G[ustav] Kalms), handel galanterią, wyrobami skórzanymi i pasmanteryjnymi
 Dr Zeumer, sp. z o.o. (powiernik A[lfred] Tust), fabryka chemiczna, tel. 21003
 Cegielnia „Emmahof”, sp. z o.o. (powiernik August Volker), tel. 21042

Lekarze: Botzian Eugen — Guja Anton — Kostka Herbert — Schindera Georg — Schwitalla Georg

Dentyści: Roschildt Willi

Weterynarze: dr Nieslancyk Alois

Adwokaci: Frank Reinhold, tel. 21146 — Heyduck Gerh[ard], tel. 21384 — dr Lowack Gerd (notariusz)

Komornicy: Lobe Fritz, tel. 21139, pkcz 8588 Wrocław

Apteki: * „Stara Apteka” (powiernik Josef Mainka)

Piekarze: Biskupek Karl — Bodinek Ant[on], tel. 21380 — Buchczik Paul, tel. 21059 — Burosch Ant[on] — Kolodziej Ant[on] — Lissok Erich — Malinowski Jos[ef] — Malinowski Stan[islaus] — Menzel Jos[ef] — Morgalla Jos[ef] — Roleder Ernst — Rzepka Joh[ann] — Skrobol Stefan — Witta Eduard

Artykuły wyposażenia piekarni i cukierni: Sopalla Josef

Firmy budowlane: Boidol Vinz[ent], tel. 21014 — Kaschuba Wilh[elm], tel. 21013 — Ullmann Johann, tel. 21250 — *Wochnik Karl, inżynier i mistrz budowlany, przedsiębiorstwo budownictwa nad- i podziemnego, budownictwa z żelazobetonu i budownictwa przemysłowego, architektura i biuro inżynieryjne

Hurtownie piwa: *Jankowski Josef, hurtownia piwa, fabryka wody sodowej i lemoniady oraz handel winem — *Kurpas Rudolf, handel hurtowy spirytualiami, winem i piwem, fabryka wody mineralnej — *Sonderling Karl, Mikołów, hurtownia piwa i wytwórnia wody mineralnej (powiernik E. Grunert) — *Wycislo Alexander

Bednarze: Kozik Theod[or] — Opitz Theod[or] — Rogier Jos[ef]

Materiały palne: Koch Max, tel. 21173 — Wrabel Alois

Introligatornie: Malek Aug[ust]

Drukarnie: Goszczynski Maria — Koppel Martha, tel. 21243 — Krzyzowski Therese, tel. 21249 — *Miarka Karl, spółka wydawnicza z o.o. (powiernik H. Wirthagen)

Biegli rewidenci: Pifko Harald — Ptok Edmund, tel. 21228

Księgarnie: Burek Marie (powiernik Marie Schwestka) — Sawitzki Anna (powiernik Heinz Golla), tel. 21039

Wyroby szczotkarskie i handel pędzlami: Rudzki Viktor — Wolniaschek Elisabeth

Handel masłem i serami: Bialucha Margarete — Debernitz Anna, tel. 21308 — Kawczyk — Paduch Pauline

Fabryki chemiczne: *Dr Zeumer, sp. z o.o. (powiernik Alfred Tust)

Sklepy z pokryciami dachowymi: Helik Franz

Dentyści: Bodinka Katharina — Harnoss Alfred, tel. 21237, pkcz 56877 Wrocław — Prokop Richard, tel. 21094 — Strzempa Karl, tel. 21040, pkcz 21858 Wrocław

Drogerie: Eisenecker Oskar — *„Drogeria Miejska”, właściciel Otmar Rybicki

Odlewnie żeliwa: *Besuch Josef, następca, Walter Besuch & Spółka, odlewnia żeliwa, fabryka maszyn i kaloryferów — *Odlewnia żeliwa i metali E[ugen] Balcer (zarządca komisaryczny Konstantin Przyłas) — *Zakłady żelazne „Mikołów” Langen & Spółka — *Ma[n]dera F[riedrich], sp. z o.o., odlewnia żeliwa i budowa pieców piekarniczych (zarządca komisaryczny J. Romainczyk) — *Fabryka Palenisk Mechanicznych, sp. z o.o.

Handel wyrobami żelaznymi i stalowymi: *Grütz E[wald], następca — Kozak Emanuel, tel. 20923, pkcz 79049 Wrocław

Instalacje elektryczne: *Budownictwo elektryczne Bode & Spółka, sp. z o.o. — Janda G[eor]g, tel. 21205 — Steuer Rufin, tel. 21212

Handel rowerami: Böhm Janina (powiernik) — Rugor Josef, tel. 21115

Hurtownie farb: *Bacia Rudolf, hurtownia klejów, farb i lakierów

Delikatesy: Kozik Paul — Majewski Marie

Rzeźnicy: Babczynski G[eor]g — Boidol Wilh[elm] — Freier Ernst, tel. 21132 — Klichowski Wilh[elm], tel. 21119 — Machuletz Alois, tel. 21187 — Paduch Max, tel. 21174 — Pifko Karl, tel. 21183 — Pillar Paul — Tabor Anton — Wiescholek Anton

Fryzjerzy: Jaworski Rufin — Kornas Fr[ie]dr[ich] — Kowacki Alexander — Lipinski Gerh[ard] — Orzechowski Fr[an]z — Schmanda Joh[ann] — Wybanietz Alois — *Fryzjerzy damscy:* Gnatzy Margarete — Kaiser Helene — Schuster Elisabeth — Zagorny Margarete

Przewozy (samochodem ciężarowym): Aust Willi, tel. 21227 — Boenisch Fr[an]z, tel. 21070 — Schmeiduch, tel. 21372

Handel galanterią, wyrobami pasmanteryjnymi i skórzanymi: Breitkopf Martha — Moron Anna — Rozcypol Leo (powiernik Gert[rud] Mikolaschek) — Rybol Bernh[ard] — Sczyrba Friedr[ich] — Sobolik Leo — Wojtyczka Paul — *Zajusch Selma (powiernik G. Kalms)

Zakłady ogrodnicze: Seidel Ernst, tel. 21066

Instytucje finansowe: Powiatowa Kasa Oszczędnościowa w Pszczynie (przedstawicielstwo), tel. 21357, pkcz 3176 Wrocław — *Bank Ludowy w Mikołowie, sp. z o.o.

Szklarze: Bogdol Stefan, tel. 21075

Handel wyrobami ze szkła i porcelany: Piwowarczyk Bened[ikt] (powiernik Olga Ehrenhaus)

Sklepy ze złotem, srebrem i biżuterią: Feld Max

Przedstawiciele handlowi: Watzka Alois

Handel wyposażeniem domu i kuchni: *Ehrenhaus Olga (zarządca komisaryczny Robert Haltrich)

Akuszerki: Kothe Charlotte, tel. 21233

Uzdrowiciele: Zdralek K. V., tel. 21054

Artykuły dla mężczyzn: Gnot Karl — Gonschor Martha

Handel hurtowy drewnem: *Friebe Emma, handel drewnem — Gornik Gerhard, tel. 21367

Wytwórnice wyrobów drewnianych: Czech Fr[an]z, tel. 21053 — *Louda Rudolf, wytwarzanie wyrobów drewnianych

Hotele i gospody: Hotel Dworcowy (Wilh[elm] Janyga), tel. 21091 — *Münch Robert, Hotel „Dom Niemiecki”, tel. 21161 — „Pocztowy” (Max Lazarek), tel. 21089

Handel hurtowy kartoflami: Opaschowski Franz, tel. 21095

Hurtownicy serów: *Machura Franz, przedstawicielstwo

Odzież męska: *Lemke Johann, następca, Paul Pifko

Dyskonty: *Sklep uniwersalny Johanna Böhm, właścicielka Johanna Berger

Dekarze: Bartnik Jul[ius], tel. 21181 — Wrobel Franz — Wrobel G[eorg], tel. 21088

Hurtownie artykułów kolonialnych: *Blasel Hugo

Handel artykułami kolonialnymi: *Spółka subsydiarna dla zakładów prowadzonych przez uczestników wojny w górnośląskim okręgu partyjnym, sp. z o.o. (przedstawicielstwo), tel. 21325 — Blasel Klara — Bogocz Marie — Bukol Helene — Cichy Helene — Czardebón Paul — Hadamik Erwin — Herwich Sophie — Klachacz Martha — Kleemann Helene — Kotsch Margarete — Kruppa Luzie — Malinowski Stanisł[aus] — Pillar Blas[ius], pkcz 795547 Wrocław — Pityka Alf[red] — Redlich Anna — Sogalla Elfriede — Steuer Fr[an]z — Suchy Jos[ef] — Tomecki Joh[ann] — Witta Luzie — Wylezol Paul — Wylezol Rob[ert]

Warsztaty naprawy samochodów: Kies Anton — Somolorz Johann

Handel maszynami rolniczymi: *Morcischek R[oman], maszyny rolnicze

Artykuły spożywcze: Prokubek Waldem[ar], tel. 21222

Kina: Hammerla Johann, tel. 21046

Fabryki likierów: Weissenberg Georg (powiernik Anton Lisson), tel. 21041

Handel likierami i spirytualiami: Zysek Agnes

Malarze: Dreja Karl, tel. 21238 — Klaczek Robert, tel. 21116 — Korkus Paul — Kristof Rich[ard] — Wrobel Valent[in]

Handel wyrobami manufakturowymi i konfekcyjnymi: *Beyerle Paul, właścicielka Franziska Beyerle — *Nebel H[ugo] & Spółka (powiernik Paul Lipinski) — Philippek Robert

Fabryki maszyn: *Gross, budowa aparatury, sp. z o.o.

Mechanicy i warsztaty mechaniczne: Kies Paul — Weihrauch Ernst

Sklepy meblowe: *Adamietz Marie, handel meblami i stolarnia

Pakowanie i transport mebli: *Imiola Wilhelm

Młyny zbożowe: *Młyn parowy Bruno Bulowski — *Schittko Karl (Generalny Zarząd Powierniczy)

Kuźnie gwoździ: Jurtzik M[arie] & Spółka

Handel owocami i warzywami: Cieslik Augneta — Kuschka Franziska — Palka Anna — Rostalski Barbara — Suchom Elisabeth — Suchy Marie — Zinke Rosa

Papiernie: *Dittrich C[urt] H[ermann], papiernia, sp. jawna

Sklepy parkieciarskie: Badura Paul, tel. 21108

Hurtownie wyrobów naftowych: Boidol Josef

Handel końmi: Fitza Gerhard — Fitza Jos[ef] — Zydek G[eor]g

Atelier fotograficzne: Swoboda Stefan, tel. 21185, pkcz 79862 Wrocław

Modniarstwo i handel artykułami gorseciarskimi: Krause Juliana — Scholz Marie

Restauracje: Adamek Agnes, tel. 21240 — Gospoda na dworcu kolejowym (Otto Wilke), tel. 21097 — Czech Hedwig, tel. 21197 — „Wierny Zakątek” (Adelheid Gruschczyk), tel. 21226 — Janotta Theofil, tel. 21107 — Koch Max, tel. 21173 — Korbstein Oskar — Kurpas Paul — Lazarek Franz, tel. 21117 — Malek August, tel. 21056 — Miklas Cäcilie (w Ka[towicach]), tel. 21190 — Mrowietz Ottilie, tel. 21339 — Paduch Max, tel. 21105 — Pilorz Bruno, tel. 21109 — Pogrzeba Cäcilie, tel. 21101 — Dom Strzelecki, tel. 21081 — Suchy Karl, tel. 21130 — Weissenberg Artur (powiernik Ant[on] Lisson)

Tartaki: Schott Elisabeth, tel. 21364

Trumny (z metalu i drewna): Wagner Friedrich

Rymarze: Kaczynski Jos[ef] — Kania Paul — Rösner Paul, tel. 21266 — Sornek Stefan

Cholewkarze: Wojtyczka Willi

Ślusarze: Draga Wilhelm, tel. 21175 — Kus Paul — Machuletz Joh[ann]

Kowale: Bura Alexander — Draga Wilhelm — Mainka Ant[on] — Minol Johann — Morzischek Roman

Krawcy: Blaschczok J. — Bonk Stanislaus — Bonk Stefan — Brychcy Theod[or] — Cieply Joh[ann] — Cofalla Stefan — Cwionkalla Klem[ens] — Grabowski Andr[eas] — Kolodziej Joh[ann] — Kowollik Max — Krzyzowski Ant[on] — Ludwig Karl — Mandrecki Paul — Marekwia Ant[on] — Pajonk Jos[ef] — Plinta Joh[ann] — Plinta Wilh[elm] — Sikora Nikol[aus] — Stankiewicz Peter — Wiktorczyk Stefan

Krawcowe: Dembowski Rosalie — Kilian Hildegard — Schmidt Margot — Urbanowski Marie — Wienzek Elisabeth

Handel czekoladą i wyrobami cukierniczymi: Giessmann Egon, tel. 21272 — Palka Anna — Soika Pauline

Mistrzowie kominiarscy: Giessmann Jos[ef], tel. 21213 — Rossa Peter

Handel obuwiem: *„Bata” wyroby obuwnicze i skórzane, spółka akcyjna (centrala w Chełmku) [powiernik Heinz Mahnkopf] — Długon Alfred — Feld [Elisabeth] — Polke Emil — Polke Wilh[elm] — Schubert Jul[ius] — Wyzgol Franziska

Szewcy: Cyron Ernst, tel. 21268, pkcz 32812 Wrocław — Dybek Josef — Frey Ludwig — Ganziosch Ludwig — Kozik Rud[olf] — Malik Adam — Moschel Vikt[or] — Noras Thom[as] — Polke Emil — Pryschez Ludw[ig] — Siwek Wilh[elm] — Swiderski Rom[an]

Handel mydłem: Rudzki Vikt[or]

Spedytorzy: *Gorny Karl, spedytor — *Imiola Wilhelm, spedycja kolejowa i transport mebli (urzędowy transport kolejowy)

Stelmachowie: Sekta Franz

Hafciarstwo: Gruschczyk Marie

Hurt artykułów tytoniowych: *Wantulla Alfred, wyroby tytoniowe, handel hurtowy i detaliczny

Handel wyrobami tytoniowymi: Lehnich Rich[ard], tel. 21160 — Meissner Max — Pisarek Luzie

Budownictwo podziemne: *Hellmich Fritz, przedsiębiorstwo budownictwa podziemnego

Stolarze: *Adamietz Marie, handel meblami i stolarnia — Bieletzki Vikt[or] — Cipa Paul — Haruppa Vikt[or] — Kasperzyk Anton — Klement Emanuel — Klement Mich[ael] — Klement Wilh[elm] — Krause Fr[an]z — Pischek Richard — Sekta Fr[an]z — Suwalla Jos[ef]

Zduni: *Jatzek Reinhold, mistrz zduński

Fabryki opakowań: Kasprowski E. (powiernik C. Ewerts), tel. 21061 — Scheliga Felix, tel. 21207

Zegarmistrzowie: Korbstein Osk[ar] — Krakowczyk P., tel. 21087

Inżynierowie mierniczy: Bochnig Art[hur], tel. 21010

Pośrednicy ubezpieczeniowi: Balzer Eug[en]

Usługi w zakresie zabezpieczenia i ochrony: Glowania

Handel winem i winiarnie: Zydek Agnes, tel. 21093

Handel artykułami bieliźniarskimi: Moron Anna, tel. 21216 — Taistra Eufemie — Zajusch Selma (powiernik Gustav Kalms)

Dziczyzna i drób: Kozik Paul

Cegielnie: Krenczyk Johann — *, „Wschodnioniemieckie Materiały Budowlane”, sp. z o.o. — *Schittko Karl (Generalny Zarząd Powierniczy) — *Cegielnia „Emmahof”, sp. z o.o. (powiernik August Volke)

Fabryki wyrobów cukierniczych: Skrobol Rudolf, tel. 21069

Fabryki zapalników: *Schaffler & Spółka, fabryka zapalników elektrycznych, sp. z o.o.

* Oznacza firmę wpisaną do sądowego rejestru działalności handlowej (handelsgerichtlich eingetragene Firma).

Biedaszyby w Wełnowcu, 1937. Fot. Max Steckel. Ze zbiorów Śląskiej Biblioteki Cyfrowej

Bronisława Jeske-Cybulska

Nielegalne kopalnie węgla w Mikołowie

Historia dzikiej eksploatacji węgla w Polsce sięga lat 20. ubiegłego wieku. Pierwsze wzmianki o nielegalnym kopalnictwie w okręgu górnośląskim pochodzą z lat 1922–1926. Zjawisko to spotęgowało się w latach 1929–1933, gdy kryzys gospodarczy doprowadził do krachu wydobywania węgla. Bezrobotni górnicy rozpoczęli wtedy drążenie prowizorycznych szybów odkrywkowych — zwanych biedaszybami — na wychodniach pokładów¹.

Podstawowym warunkiem umożliwiającym powstanie biedaszybu było występowanie blisko pod powierzchnią ziemi pokładu węgla o grubości nadającej się do eksploatacji. W południowej części Mikołowa węgiel zalega na głębokości kilku metrów, a w niektórych miejscach wychodzi na powierzchnię. Zdarzało się, że rolnicy pracujący w polu zahaczali pługiem o bardzo płytko zalegające złoża. Nie były one wysokiej jakości, ale to właśnie tam bezrobotni górnicy kopali biedaszyby.

Działający w województwie śląskim inspektor policji Józef Żółtaszek ujawnił jeszcze inny czynnik, który wpłynął na rozwój dzikiego kopalnictwa na ziemiach polskich:

Węgiel ten jest jakby bezpański; wprawdzie leży on na terenach, gdzie przeważnie wielki przemysł posiada nadania górnicze, jednak faktycznie przez swych prawnych właścicieli nigdy eksploatowany nie był i nie będzie. Stąd też ludność traktuje węgiel ten raczej jako rzecz niczyją, nie widząc ze strony wielkiego przemysłu użytkowania swego prawa, co dopiero dobitnie tłumaczyłoby i uzasadniało prawo własności. (...)

¹ Według J. Jarosa biedaszyby to drobne kopalnie prowadzone bez zezwolenia władz górniczych, przeważnie prymitywnymi metodami. J. Jaros, *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1972.

Stąd też przeciętny bezrobotny nie musi bardzo walczyć ze swoim sumieniem, przeciwnie, zdaniem jego raczej jest karygodne marnowanie tyłu darów bożych².

Znajdujące się w Mikołowie i jego okolicach zasoby węgla nie były jednak bezpańskie. Stanowiły dominium księcia, który na terenie księstwa pszczyńskiego miał wyłączne prawo poszukiwania i wydobywania węgla. Reces z 12 maja 1824 roku stanowił podstawę przywilejów górniczych w dobrach księstwa pszczyńskiego — na pszczyńskim obszarze górniczym obejmującym 74 387 ha nikt bez zgody księcia nie mógł kopalni eksploatować ani zakładać kopalni czy hut³.

Po I wojnie światowej wielu właścicieli węglonośnych gruntów w Mikołowie — nie tylko bezrobotni — zaczęło na własną rękę wydobywać węgiel. Jego eksploatacja, nawet na własnym terenie, w świetle ustawodawstwa była nielegalna, jeśli nie posiadało się nadania górniczego, a w księstwie pszczyńskim także wtedy, gdy nie zawarto umowy z księciem. Wszelkie próby obejścia uprawnień książęcych kończyły się w sądzie. „Každy, kto na tym terenie bez zawarcia umowy z księciem pszczyńskim węgiel wydobywa lub za nim poszukuje, postępuje przeciw prawu i podpada pod karne przepisy ustawy z dnia 26 marca 1856 o karaniu nieprawego wydobywania minerałów”⁴ — brzmiał jeden z wyroków sądu.

W 1922 roku Okręgowy Urząd Górniczy w Katowicach polecił Dyrekcji Kopalń Księcia Pszczyńskiego w Katowicach przeprowadzić w okręgu miasta Mikołowa i w Łaziskach Średnich, Górnych i Dolnych pomiary dzikich kopalni, które w myśl rozporządzeń miały być zasypane. Policjanci z Mikołowa i Łazisk Górnych zostali poproszeni o asystowanie przy pomiarach⁵. Urząd Górniczy sporządził wykaz właścicieli dzikich kopalni — 14 było z Mikołowa, jeden z Gniotka (dzielnicy Mikołowa), jeden z Zarzecz, jeden z Wilkow, jeden z Łazisk Średnich, 11 z Łazisk Górnych — i przekazał go policji „z prośbą o łaskawe dopilnowanie, aby w/w właściciele dzikich kopalni, leżących w rejonie działania Policji Miejskiej Mikołowskiej, do wydanych zarządzeń się zastosowali”, a mianowicie „wszystkie wyrobione duczki (szybiki) i sztolnie oraz wszystkie doły, należy zasypać lub ogrodzić, aby nikt nie mógł się do pokładu dostać lub wpaść do sztolni, postawić też tabliczki ostrzegające”⁶.

Policja organizowała obławy na dzikich kopalniach i je likwidowała, wkrótce jednak pojawiały się nowe, choć były miejscem licznych śmiertelnych wypadków, a czasem dramatycznych walk toczonych przez szybikarzy z policją i ekipami

2 J. Żółtaszek, *Dzikie kopalnictwo węgla na Górnym Śląsku w 1932 r.*, „Kalendarzyk Policji Województwa Śląskiego” 1933, s. 102–142.

3 E. Zivier, *Die Entwicklung des Bergregals in Schlesien und die Bergwerksgerechtsame des Fürstentums Pless*, Kattowitz 1908, s. 90–98.

4 Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat), Akta Miasta Mikołowa (dalej: MMik), sygn. 68, s. 22.

5 APKat, MMik, sygn. 1708, s. 12.

6 Tamże.

wysłanymi z kopalń do niszczenia szybków. We wrześniu 1922 roku policja zlikwidowała wszystkie dzikie kopalnie.

Właściciele gruntów, na których węgiel zalegał tuż pod powierzchnią, odwoływali się do Urzędu Górniczego, chcąc od niego uzyskać zgodę na wydobywanie węgla. W myśl obowiązujących przepisów było to niemożliwe: „Ponieważ pan nie ma ani od władzy górniczej zezwolenia na prowadzenie kopalni, ani też nie zawarł z księciem pszczyńskim prawomocnej umowy na wydobywanie węgla, przeto pańska kopalnia jest tzw. »kopalnią dziką«, nieprawnie prowadzoną”⁷ — uzasadniano.

Mikołowianie nie rezygnowali. Jan Ź. „zamieszkały w Mikołowie, Regułowiec [Regielowiec]” prosił Urząd Miejski Policyjny o udzielenie zezwolenia na kopanie węgla na swojej posiadłości. Prośbę motywował tym, „że niejaki G. na Kamionce i C. w Łaziskach (na tzw. Kącie) również grzebią węgiel”⁸. Został pouczone, że nikomu nie wolno kopać węgla, albowiem prywatni właściciele nie posiadają prawa wydobywania minerałów. Wspomniany w piśmie Jan G. oraz czterej inni mieszkańcy Mikołowa już od dłuższego czasu wydobywali węgiel na swoich gruntach, nie troszcząc się przy tym o przepisy policyjne. Złożyli skargę na rozporządzenie policji miejskiej w Mikołowie z 16 sierpnia 1922 roku wydane na polecenie Okręgowego Urzędu Górniczego. Wywodzili, że są uprawnieni do wydobywania węgla na własnych gruntach, które to prawo przysługuje obywatelom miasta Mikołowa od niepamiętnych czasów i przywilej księcia pszczyńskiego z 26 marca 1824 roku, nadający prywatne regalia górnicze, nie odnosi się do terenu miasta. Przegrali. Okazało się, że skarżący nie posiadają przewidzianych ustawą upoważnień bądź zezwoleń Urzędu Górniczego na eksploatację⁹.

Wielu innych też wydobywało węgiel na swych gruntach na obszarze górnym zlikwidowanej kopalni „Anna” (obecnie Kopalnia Doświadczalna „Barbara”), na Kamionce i przy ulicy Podleskiej. Jeden z gospodarzy zbudował szybik za stodołą, inny prowadził eksploatację płytko zalegającego pokładu w lesie, w pobliżu swojego domu. Nielegalną kopalnię miał Edward Gamon tuż przy Kopalni „Barbara”. W jego sprawie 19 września 1922 roku Okręgowy Urząd Górniczy w Katowicach wystosował do Zarządu Policji pismo, w którym informował: „Tymczasem stwierdzono, że Gamon 12 b.m. jeszcze utrzymywał ruch na swej dzikiej kopalni. Ponieważ roboty Gamona są prowadzone w bezpośrednim sąsiedztwie robót kopalni »Barbara«, tak że chodnik kopalni »Barbara« przebił do starego szybika Gamona, przeto zachodzi wielka obawa, że Gamon swymi dzikimi robotami narazić może życie górników kopalni »Barbara« na wielkie niebezpieczeństwo. Ze względu na to upraszam usilnie o wydanie odpowiednich zarządzeń policyjnych, aby Gamon Edward zaprzestał natychmiast dalszego bezprawnego grzebania węgla. Robót jednak nie poleca się

7 Tamże.

8 Tamże, s. 43.

9 Tamże, s. 26–40.

zasypywać tak długo, dopóki Dyrekcja Kopalń Pszczyńskich nie przeprowadzi ich pomiarów¹⁰. Dzięki kopalni Gamona policyjnie zapieczętowano 4 października 1922 roku.

W latach 1929–1933 przez kontynent europejski przeszła fala kryzysu gospodarczego. W najbliższej okolicy Mikołowa w kwietniu 1930 roku unieruchomiona została kopalnia „Szczęście Henryka” w Wyrach, a następnie mikołowska Fabryka Palenisk Mechanicznych i fabryka Büschla. Rok później zatopiono kopalnię „Książę” w Wesołej. Na skutek masowych zwolnień rosła liczba bezrobotnych; większość osób na Śląsku musiała się zmierzyć z ubóstwem.

Na początku lat 30. XX wieku Mikołów, „...jako największy ośrodek przemysłowy powiatu pszczyńskiego, miał największy odsetek bezrobotnych w całym województwie, tzn. około 12%”¹¹. W 1930 roku na około 13 tysięcy mieszkańców było około 2 tysięcy bezrobotnych. W 1932 roku zarejestrowano ich 942, w 1933 — 1042, w 1934 — 1193, w 1935 — 1272, w 1936 — 1103¹². Władze miasta starały się im pomóc, organizując latem roboty publiczne, zimą ofiarowując ziemniaki, węgiel, odzież¹³. Pomoc społeczna była jednak niewystarczająca. Zwalniani z kopalń górnicy decydowali się więc na nielegalną eksploatację w prymitywnych kopalniach. Skłaniały ich do tego bieda, wysokie ceny węgla i związane z tym korzystne warunki jego zbytu.

Szybiki nielegalnych kopalń były drążone do płytko zalegającego węgla z wychodni pokładów. Większość szybików w prymitywny sposób obudowywano tanimi materiałami, co zwiększało niebezpieczeństwo wypadków. Ulegały im nawet dzieci, które zatrudniano do różnych prac. W szybikach występowały zagrażające życiu gazy — duszący dwutlenek węgla i trujący tlenek węgla. Aby przewietrzyć biedaszyby, trzeba było „przedmuchiwać” wyrobisko ubraniami, później ręcznymi wentylatorami.

W 1932 roku w okolicach Mikołowa czynnych było 150 szybików. Pracowało w nich blisko 500 robotników, którzy łącznie wydobyli 2500 ton węgla¹⁴. Pozyskiwali go z nieczynnych już wyrobisk, z zatopionych szybów lub z płytko położonych pokładów węglowych na polach górniczych nieczynnych kopalń („Hamster”, „Nicolai” i „Maulwurf”) oraz w pobliżu kamieniołomów i miejsc wybierania gliny, np. w cegielni „Sitko”, ale również na prywatnych polach, w ogrodach, komórkach, choć najwięcej na terenach należących do kopalń. Znanym miejscem, gdzie biedaszybkarze pozyskiwali węgiel, były tereny po obu stronach ul. Żwirki i Wigury w okolicy kopalni „Aleksander” i upadowej „Mikołów”. Kolejnym miejscem dogodnym dla kopania szybików były Kałuże ze względu na płytkie usytuowanie pokładów.

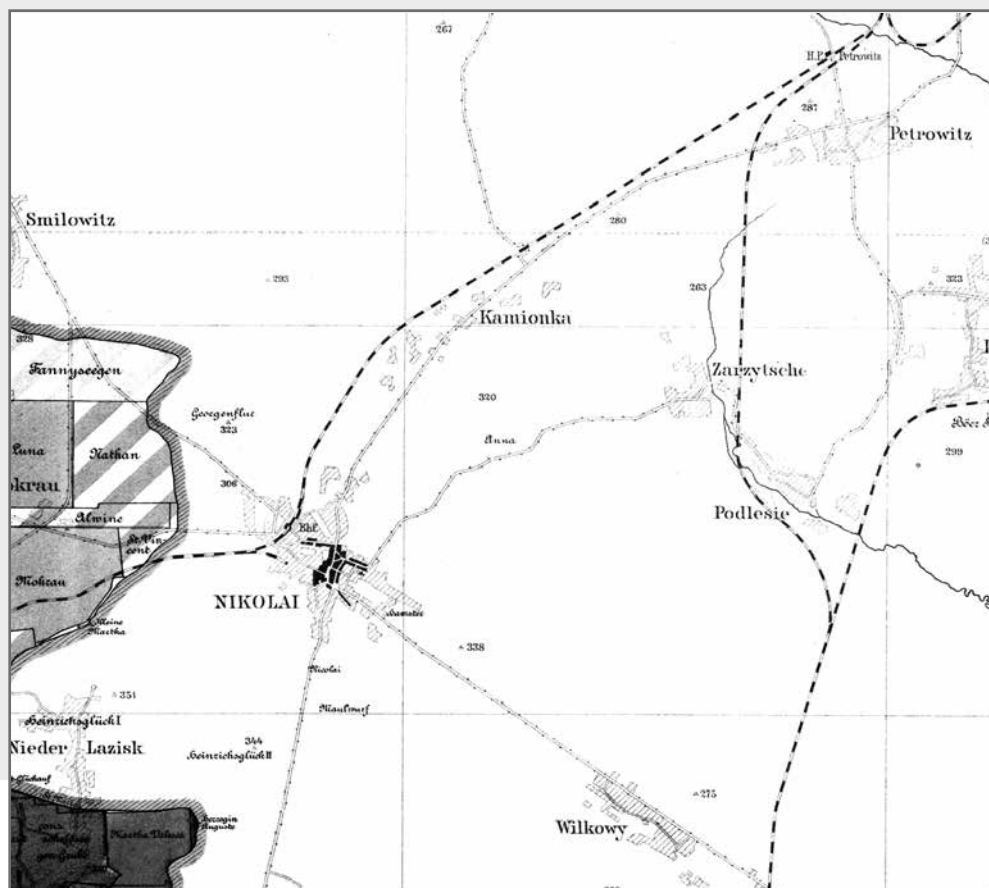
10 Tamże, s. 15.

11 APKat, MMik, sygn. 16, s. 242.

12 APKat, MMik, sygn. 162, s. 434.

13 APKat, MMik, sygn. 16, s. 72–84. MMik, sygn. 3, s. 121.

14 Żółtaszek, *Dzikie kopalnictwo...*

Lokalizacja kopalń „Nicolai”, „Hamster” i „Maulwurf”.
Fragment mapy z 1926 r. ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach

Dzikiem szyby budowano też na polach węglowych dzisiejszej kopalni „Bolesław Śmiały”, m.in. pomiędzy szosą Mikołów — Łaziska Dolne i starą drogą na Łaziska (kolonia Charlottental). Jedno z większych skupisk biedaszybów było w lesie na Wierzysku. Jeszcze dziś można tam znaleźć ślady po 14 szybikach.

Biedaszyby powstawały również na polu węglowym Kotulowiec (Georgenflur), między szosą Mikołów — Śmiłowice. Według donosu właściciel posesji przy ulicy Gliwickiej 17 utrzymywał tam bezprawnie dziką kopalnię, którą zasypał po interwencji władz.

Wydobyty w biedaszybie węgiel sprzedawali sami górnicy. Wywożono go furmankami albo przenoszono w workach. Był wykorzystywany przede wszystkim w gospodarstwach domowych kopaczy, znajdował też nabywców w najbliższej okolicy, bo kosztował mniej niż sprzedawany przez kopalnię, co stało się powodem niszczenia biedaszybów poprzez wysadzanie ich w powietrze i ścigania biedaszybkarzy przez policję¹⁵.

Za węgiel z legalnie pracujących kopalń płacono 21,50 zł za 100 kg, z biedaszybów — 10 groszy za worek, co sprzedającemu wystarczało na kupno dwóch bułek i nierzadko pozwalało rodzinie przetrwać biedę.

Z dokumentów nie wynika, by w Mikołowie sprzedaż węgla z biedaszybów odbywała się na wielką skalę, nie powstała tu zorganizowana sieć odbiorców; odnotowano jedynie pojedyncze przypadki handlu węglem, o czym wiadomo m.in. z donosów na policję.

Na nielegalne prace górnicze do władz napływały skargi — od właścicieli lasów na wyrąb drzew, od kopalń, których sprzedaż detaliczna wydatnie się zmniejszała; były też skargi obywateli, że im kopacze wchodzą na prywatne pola, czy wreszcie zgłoszenia o podkopaniu dróg i torów kolejowych.

W 1931 roku szkody leśne między Mikołowem a Wyrami zauważył leśniczy Fagenzer z Gostyni i poinformował o tym Willy'ego Benzla, łowczego księcia pszczyńskiego Hansa Heinricha XV von Pless. Około trzyhektarowy lasek śródpolny w pobliżu Mikołowa przestał istnieć. Co tam się wydarzyło, opisał Benzel we wspomnieniach:

Książęcy leśniczy wezwali mikołowską policję i udali się w tamten rejon. Już z daleka przez lornetki widzieli ludzi krzątających się obok prowizorycznych szybów kilkumetrowej głębokości. Gdy zbliżyli się do tego miejsca, ludzie poznikali w tych ziemnych jamach jak króliki. Pozostał tylko rolnik z furmanką z węglem. Na polecenie wyładowania furmanki, wydane przez mundurowych, właściciel wozu oświadczył, że węgiel jest zapłacony i nie ma zamiaru tego robić. Policjanci podeszli do otworów w ziemi obudowanych drewnem z wyciętego lasku i zaczęli nawoływać ukrytych tam ludzi do wyjścia. Po kwadransie, dosłownie spod ziemi, wyrosło 30–40 rosnących mężczyzn, otaczając policjantów i leśników ze wszystkich stron. Sytuacja stała się bardzo nerwowa. Interwenujący w obawie o życie trzymali broń w pogotowiu. Był bardzo gorący dzień. Ludzie z biedaszybów ubrani byli tylko w spodnie i lekkie koszule. Na umorusanych twarzach błyskały gniewnie białka oczu. Zagrozili, że wrzucą mundurowych do prowizorycznych

15 *Województwo śląskie. Zarys monograficzny*, red. F. Serafin, Katowice 1996, s. 243–245.

szybów. Wycelowana broń podgrzewała jeszcze emocje. Kilku górników rozdarło koszule, odsłaniając pierś, i krzyknęło: »Zastrzelcie nos, wtedy skończy się nasza nędra i głód«. Długo trwały próby uspokojenia sytuacji przez policjantów. W końcu ludzie powrócili do swojej ciężkiej pracy, ignorując interwencję. (...) Według szacunków w biedaszybach na pograniczu Mikołowa, Wyrów i Wilkowyj wydobyto wówczas około 200 ton węgla¹⁶.

Dziki szybiki znajdujące się w Mikołowie na terenie Białki oraz koło kolonii Kałuże, a przede wszystkim dziki szyb o głębokości 28 metrów, tzw. Hohenlohe, spowodowały podkopanie drogi komunalnej prowadzącej z szosy Pszczyńskiej na Kałuże, o czym informowali władze mieszkańcy Kałuz w sierpniu 1935 roku:

Do budowniczego,

zawiadamy Pana, że na Kałużak w pobliżu bagra wykopali bezrobotni biedaszyb i wybierają wyngiel pod wodociągiem i to w godzinach wieczornych przychodzą do prace około godziny 9 tej wieczór a rano odwożą węgiel około 4 tej lub ½ 4 tej pracuje tam jusz 7 dom bezrobotnych.

Wybijają węgiel prawie pod wodociągiem i to niech pan budowniczy zgłosi policji a policja niech zawachuje około godziny 10 tej wieczór to ich wszystkich przyłapie. Tam tylko do wyngla 3 m gliny a jak węgiel wybiera to się zawali i pozruwa rułki wodociągowe a pracuje tam Habryka Konrat z Mikołowa a tych drugich nie znamy.

Prosimy Kałuże pana Budowniczego natychmiast zawiadomić policję żeby my na Kałużak przez wody niezostali a jeżeli policja natychmiast nie zlichwiduje łopiszemy do głównej policji prośbę do Pszczyny bo my Kałużanie jusz ras droge na wiosne poprawiali a jusz nie będziemy kiedy ponowie nie dbacie żeby tam nie kopali.

Kolonia Kałuże¹⁷

W odpowiedzi na monity magistratu do Łaziskich Kopalń Księcia Pszczyńskiego, że administracja nie przysyła do likwidacji biedaszybów fachowców, a materiały wybuchowe używane przez ich wysłanników są nieskuteczne i nie niszczą dzikich szybików, kopalnia odpowiedziała, że na Kałużach: „Ani zasypywanie, ani użycie materiałów wybuchowych jest nieskuteczne, bo tam jest glina, więc łatwo odkopią bezrobotni”¹⁸. Komisja zamknęła drogę, a biedaszybkarze pod nadzorem policji musieli ją naprawić, a także zasypać i wyrównać doły. Po roku inni kopali w tym samym miejscu. Na nielegalnym wydobywaniu zostali złapani mieszkańcy kolonii Kałuże, Rety i Regielowca.

16 Cytat za: J. Sołtys, *Czasy wielkiego kryzysu. Jak w Wyrach kopano węgiel w biedaszybach*, „Nowe Info” 28 listopada 2021.

17 APKat, MMik, sygn. 1708, s. 65.

18 Tamże, s. 70.

Władzom nie udało się zlikwidować procederu nielegalnego wydobycia węgla, a jedynie go ograniczyć, mimo niebezpieczeństwa pracy w biedaszybach (dla przykładu w czerwcu 1935 roku w dzikiej kopalni śmierć poniósł Józef Zębok z Mikołowa, a w styczniu 1937 roku — Paweł Duda z Łazisk Dolnych). Po akcjach policyjnych liczba nielegalnych kopalń się zmniejszała, ale ich ilość rosła bądź malała w zależności od sezonowego zapotrzebowania na węgiel oraz od rozmiarów bezrobocia. W 1936 roku było jeszcze czynnych 96 szybków.

Biedaszyby istniały na Śląsku od zawsze. Na terenie Mikołowa eksploatowano je do początku II wojny światowej. Wydobywanie węgla w biedaszybach stało się częstą formą zarobku wśród bezrobotnych. Z dzisiejszej perspektywy moglibyśmy ich uznać za przedsiębiorczych — w latach wielkiego kryzysu wszelkimi sposobami szukali źródeł utrzymania dla swoich rodzin, nawet jeśli były to działania nielegalne, naruszające porządek społeczny i prawo.

Temat biedaszybów powrócił w latach 90. ubiegłego wieku po zaniechaniu wydobycia w kopalniach Zagłębia Wałbrzyskiego. Zwolnieni z kopalń górnicy, aby przetrwać, decydowali się na nielegalną eksploatację w prymitywnych wyrobiskach. Dzikie kopalnie zaobserwowano też w 2002 roku na terenie górnośląskich miast, także w Mikołowie na obszarze górniczym kopalni „Bolesław Śmiały”.

Najnowsze przypadki eksploatacji biedaszybów odnotowano w 2022 roku, do czego przyczyniły się wysokie ceny węgla oraz problemy z jego dostępnością. Z nieoficjalnych ustaleń dziennikarzy Polsatu wynika, że tona węgla z biedaszybu kosztowała na czarnym rynku 600 zł, a w składach węgla nawet 3000 zł, o ile surowiec w ogóle był tam dostępny.

Lidia Borowian-Cyba

Czy Gostyń była wsią przemysłową?

Ze względu na nielicznie zachowane i bardzo rozproszone archiwalia dzieje gospodarcze tak małej miejscowości jak Gostyń są trudne do prześledzenia. Były one nierozdzielnie związane z historią ziemi pszczyńskiej, a ściślej mikołowskiej, oraz jej rozwojem gospodarczym. Mikołów stanowił bowiem najbliższy ośrodek administracyjny, szkolny i handlowy Gostyni¹. W świadomości mieszkańców najważniejsza była jednak ich przynależność do parafii św. Wojciecha w Mikołowie do 1925 roku.

Choć współczesna Gostyń nie posiada infrastruktury przemysłowej, w przeszłości funkcjonowały na jej terenie zakłady, które można do tej kategorii zaliczyć.

Założona w połowie XVI wieku miejscowość była wsią prywatną panów na Pszczynie i jako taka miała zaspokajać potrzeby własne dworu oraz produkować żywność na sprzedaż. Znaczny udział w dochodach właścicieli miały też lasy (drewno jako materiał budowlany i opał, smoła, węgiel drzewny, łowiectwo). Prawdopodobnie do połowy XVIII wieku pracę chłopów pańszczyźnianych w większym stopniu wykorzystywano nie przy produkcji zbożowej, a przy gospodarce rybno-stawowej. O wysokim poziomie jej rozwoju świadczą widoczne na mapach liczne akweny i ciekі wodne, zwłaszcza spławna rzeka Gostynka. Pośrednim świadectwem jest także wizerunek sześciu płynących po stawie łodzi na pieczęci gminy Gostyń z 1788 roku².

1 O historii Gostyni zob. L. Borowian-Cyba, H. Cyba, J. Pasierbek-Konieczny, *Gostyń: od średniowiecza do współczesności*, Katowice 2016; H.W.F. Schaeffer, *Kronika wolnego państwa stanowego a od 1827 r. księstwa pszczyńskiego*, Pszczyna 1997, s. 51, 52.

2 F.B. Wernher, *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schlesiens* [...] Pars 1, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/8092/edition/15414?language=pl> [dostęp 23.06.2023]; *Grund Acta 28. Gostin*, Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat) 17/53/12/281/5952, s. 7.

Pszczynskie wolne państwo stanowe w drugiej połowie XVIII w.
na mapie F.B. Wernhera. Zbiory internetowe

Potwierdzają to również zapisy w odnalezionym niedawno dokumencie źródłowym *Gostin: Kaufverträge* [...] 17. Jhdt., w którym opisany został spór z 1653 roku między dwoma gospodarzami o pole zalewane przez wodę ze stawu, za co jego właściciel miał dać sąsiadowi 20 karpi³.

W pierwszej połowie XVII wieku — gdy wieś liczyła jedynie około 10 gospodarstw — zaczęły tu powstawać pierwsze obiekty infrastruktury przemysłowej, choć tę nazwę należy oczywiście traktować umownie, pamiętając, że ówczesna produkcja miała raczej charakter manufakturowy. Olbrzymie połacie lasów ziemi pszczyńskiej sprzyjały rozwojowi przemysłu drzewnego. W 1629 roku istniał już nad Gostynką napędzany energią wodną tartak dominialny, a w innej części wsi młyn wodny — korzecznik⁴.

Na początku XVII wieku pod rządami Promnitzów miała więc Gostyn szanse na rozwój gospodarczy, został on jednak zniweczony przez wielkie zniszczenia, jakie przyniosła całemu Śląskowi wojna trzydziestoletnia (1618–1648). Z tej przyczyny

3 *Gostin: Kaufverträge aus der 2. Hälfte des 17. Jhdt. (tschechisch)*, APKat, 12/3115/0/10.8/359, s. 2.

4 *Urbarium ab anno 1629*, APKat, 1629 12/3115/0/5.1/5, s. 43; H.W.F. Schaeffer, *Kronika wolnego państwa stanowego...*, s. 55.

do początku XVIII wieku we wsi dominowało wciąż rolnictwo oraz gospodarka leśna i stawowa. W XVIII wieku najliczniejszą grupą zakładów przetwórczych na wsiach były browary i gorzelnie dominialne, jednak w Gostyni takie nie powstały. Sprzedaż piwa i wódki odbywała się natomiast w karczmach; pierwsza istniała w połowie XVII wieku, w 1765 roku były już dwie⁵.

Za panowania Promnitzów powoli zaczęły rozwijać się takie gałęzie przemysłu, jak wydobywanie rud metali oraz hutnictwo żelaza i szkła. Pod koniec XVII wieku wyraźnie wzrosło zapotrzebowanie na wyroby szklane, które wówczas sprowadzano z hut czeskich, gdzie istniały duże tradycje produkcji tego towaru. By zmniejszyć koszty, właściciele państwa pszczyńskiego zaczęli zakładać własne huty szkła, m.in. na początku XVIII wieku (według *Kroniki Schaeffera* — w 1712 roku) ówczesny pan na Pszczynie, Erdmann II Promnitz, uruchomił hutę w Gostyni. Czynnikiem decydującym o lokalizacji zakładu były przede wszystkim lasy zapewniające opał. Podstawowy surowiec do produkcji — piasek, wapień, potaż i tłuczkę szklaną — pozyskiwano w najbliższej okolicy. Huta produkowała proste wyroby, czyli szyby, naczynia i butelki. Mistrzów szklarskich i innych fachowców sprowadzono z Czech. W latach 1717–1730 mistrzami w gostyńskiej hucie szkła byli Michael Zäncker, Elias Zäncker i jego syn Johann Michael Zäncker. Wartość całej huty w 1725 roku wynosiła około 1200 florenów⁶.

Na mapie księstwa pszczyńskiego Wielanda z 1736 roku, na której autor naniósł ważne obiekty gospodarcze, huta szkła w Gostyni oznaczona została przy drodze Mikołów — Pszczyna. H.W.F. Schaeffer pisał: „Do 1734 roku istniała książęca huta szkła w Gostyni. W tym jednak roku została zlikwidowana i przeniesiona do Wesołej (na jej miejscu w Gostyni stoi obecnie karczma nr 10)”⁷. Identyfikacja tego miejsca nie jest trudna; chodzi o gospodarstwo i karczmę rodziny Brandysów przy obecnej ulicy Pszczyńskiej (skrzyżowanie z ulicą F. Fityki). Co do czasu zakończenia działalności gostyńskiego zakładu autorzy podają dość rozbieżne, choć niewykluczające się daty. Według Schaeffera był to rok 1734, natomiast Ludwik Musioł pisał: „W roku 1780 już gostyńska huta szkła nie istnieje”. Zapewne taki wniosek autora wynikał z faktu, że dzieło statystyczne Zimmermanna już jej nie wymienia. W 1764 roku powstała duża dominialna huta szkła w Wesołej produkująca doskonałe wyroby szklane i mogąca zaopatrzyć całą ziemię pszczyńską⁸. Mniejsze zakłady, jak ten w Gostyni, nie wytrzymały konkurencji z nowocześniejszymi i większymi przedsiębiorstwami.

5 J. Polak, *Ziemia pszczyńska. Rozwój gospodarczy od Piastów do Hochbergów*, Pszczyna 2000, s. 18; H.W.F. Schaeffer, *Kronika wolnego państwa stanowego...*, s. 63.

6 1 floren = ok. 3,5 grama złota; *Glashütte Gostin*, APKat, 12/3115/0/7.19/1162, s. 15.

7 J.W. Wieland, *Principatus Silesiae Rattiboriensis nova et exactissima Tabula geographica: comonstrans insimul Liberas Dynastias Ples et Bevthen, cum Statu minore Loslav. [...]*, Norimbergae 1736, <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=7382> [dostęp 18.06.2023]; H.W.F. Schaeffer, *Kronika wolnego państwa stanowego...*, s. 72.

8 F.A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 2, Brieg 1783, s. 97; L. Musioł, *Gostyń. Monografia historyczna*, mps, 1963, Biblioteka Śląska w Katowicach, R 965 III, s. 50.

Fragment mapy J.W. Wielanda z 1736 r. z zaznaczonymi stawami, hutą szkła w Gostyni i młynem nad Gostynką. Zbiory internetowe

Wiek XVIII obfitował w liczne przykłady uprzemysławiania dóbr pszczyńskich przez ich właścicieli. Choć ówczesne przedsiębiorstwa były niewielkie — zatrudniały zwykle po kilkanaście osób — wywierały znaczący wpływ na życie gospodarczo-społeczne okolic Mikołowa.

Na początku XVIII wieku do infrastruktury przemysłowej zaliczyć można jedynie młyn prowadzony przez Georga Kurpasa, zapewne potomka pierwszego wójta Gostyni⁹.

Po zagarnięciu Śląska przez Prusy w 1742 roku ziemia pszczyńska, a szczególnie miasta — Mikołów, Bieruń, Pszczyna — poniosły ogromne straty gospodarcze z powodu wyniszczających wojen i polityki celnej nowych władz. W drugiej połowie XVIII wieku w Gostyni istniał jeden młyn, dwie karczmy i tartak dominialny nad Gostynką, w którym pracowały dwie piły jednocześnie¹⁰.

Dokładniej można prześledzić okoliczności założenia w Gostyni u schyłku XVIII wieku drugiego młyna, zachowała się bowiem dokumentacja starań tutejszych gospodarzy i rodziny Zagórskich o zgodę władz na jego zbudowanie w północnej części wsi. Zabiegi te wspierał samorząd wiejski, o czym świadczy pismo

9 R. Obetkon, *Mieszkańcy pszczyńskiego wolnego państwa stanowego i ich dochody w świetle katastru karolińskiego z lat 1722–1727*, Pszczyna 2022, s. 137.

10 J. Polak, *Ziemia pszczyńska. Rozwój gospodarczy...*, s. 28; F.A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung...*, s. 97; H.W.F. Schaeffer, *Kronika wolnego państwa stanowego...*, s. 63.

z 18 sierpnia 1788 roku z wyraźnie widoczną pieczęcią gminy Gostyń. Szczególną uwagę w tym zespole akt zwraca jednak petycja wymienionych z nazwiska gospodarzy z sierpnia 1789 roku, skierowana do „sławny Kumory nayiaśnieyszego Książenca”, sporządzona w języku polskim, a nie urzędowym niemieckim. Najwyraźniej było to akceptowane przez wspomnianą kamerę dóbr pszczyńskich, skoro nastąpiła później dalsza korespondencja w tej sprawie zakończona przyznaniem Gregorowi Zogurskiemu przez królewską kamerę wojny i domen we Wrocławiu w imieniu króla Prus Fryderyka Wilhelma II koncesji na budowę i prowadzenie młyna datowanej na 28 grudnia 1789 roku. Młyn Zagórskich istniał i pracował w Gostyni nieprzerwanie prawie do połowy XX wieku. Usytuowany był przy obecnej ulicy Pszczyńskiej, na północ od budynku Straży Pożarnej, w drugiej linii zabudowy.

Pomimo zmian systemowych w państwie pruskim — likwidujących system pańszczyźniany i wprowadzających uwłaszczenie chłopów — pańszczyzna w Gostyni przetrwała do połowy XIX wieku. Najstarsze zachowane recesy uwłaszczeniowe pochodzą z lat 1846–1850. Z dokumentacji tej wynika, że od świadczeń na rzecz dominium zostało wtedy zwolnionych około 50 znanych z nazwiska gospodarzy¹¹. Nadal czynny był jeden młyn zbożowy, jeden dominialny tartak i dwie gospody¹².

Zaszczością feudalną było występowanie w powiecie pszczyńskim, również w Gostyni, tak zwanych obszarów dworskich — *Gutsbezirk*, niezależnych od gminy i administrowanych przez urzędników dominialnych. Nowe inwestycje przemysłowe sytuowano zwykle na tych terenach.

Ważną gałęzią rozwijającego się przemysłu było hutnictwo żelaza. Ziemia pszczyńska oferowała warunki sprzyjające jego rozwojowi: potężne lasy dostarczające opał, stosunkowo liczne rzeki dające energię do poruszania urządzeń oraz kapitał, którym dysponowali panowie pszczyńscy. Poważnym utrudnieniem technicznym był natomiast brak pełnowartościowej rudy żelaza, którą musiano importować¹³. Za panowania pierwszego z rodu Hochbergów, Jana Henryka X, który podjął wielkie inwestycje przemysłowe, w 1850 roku wybudowano w Gostyni hutę żelaza „Adelajda”. Zainstalowano w niej sześć fryszerek (pieców do oczyszczania surówki żelaza), piec pudlingowy (z ang. *to puddle* — mieszać; służył do oczyszczania płynnej surówki za pomocą utlenienia poprzez mieszanie jej drewnianymi drągami), dwa młoty o napędzie wodnym i dwa młoty parowe¹⁴. Oznacza to również zastosowanie maszyny parowej jako źródła energii. W procesie technologicznym

11 *Recess von Gostin – Ples[s]er Kreises*, APKat, 12/3115/o/10.10/699, s. 36–119.

12 J.G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dorfer, Flecken, Städte und andern Orte der königl[ische] preuss[ische] Provinz Schlesien...*, Breslau 1845, s. 173.

13 B. Spyra, M. Tomczykiewicz, *Stosunki społeczno-gospodarcze*, w: J. Kantyka (red.), *Tychy. Zarys rozwoju miasta i powiatu*, Katowice 1975, s. 108.

14 *Acten des Fürstl. Rent-Amtes zu Pless betreffend die Verwaltung des Hüttenwerkes Adelheidshütte zu Gostin*, APKat, 12/3115/o/7.18/1100.

była wykorzystywana woda z położonego niedaleko huty dużego (253 morgi powierzchni) stawu dominialnego Staniowa¹⁵.

Administracja huty miała swoją siedzibę w Pszczynie, gdzie wynajmowano dla niej pomieszczenia biurowe. Z dokumentacji wynika, że produkcja wahała się od 2400 do 2900 cetnarów żelaza rocznie przy zatrudnieniu od 16 do 23 osób. Byli to kowale, fryszerze, węglarze, wyrobnicy oraz stróż, którzy otrzymywali, oprócz wynagrodzenia pieniężnego, bezpłatne mieszkanie, opał i działki ziemi. Mogli wypasać dwie krowy na gruntach książęcych, zbierać w lasach określoną ilość chrustu i ściółki. Obok huty „Adelajda” postawiono dwa domy i zabudowania gospodarcze dla zatrudnionych tam robotników, mieszkało w nich łącznie 108 osób¹⁶. W przekazie ustnym miejsce pomiędzy Gostynką, obecną ulicą Pszczyńską, a kanałem Młynówka znane było pod nazwą „Werk”. Produkcję stopniowo ograniczano i pod koniec lat 70. XIX wieku huta przestała istnieć. Zarząd nad budynkami mieszkalnymi przejęli urzędnicy książęcy¹⁷. Przetrwały one do czasu II wojny światowej. Zachowało się kilka powojennych fotografii ruin tego miniosiedla, ale po samej hucie nie pozostały żadne źródła ikonograficzne.

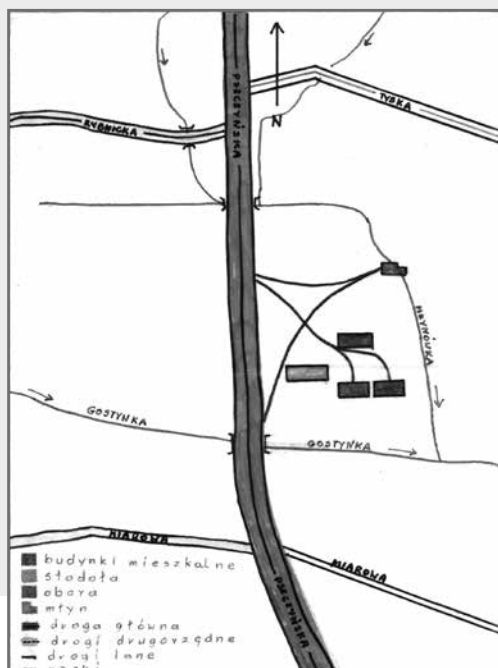
Ruiny osiedla na „Werku”.

Fot. ze strony internetowej parafii św. Piotra i Pawła w Gostyni

15 *Acta des Fürstlichen Forst Amtes Pless betreffend die Ueberlassung des Staniower Teiches bei Gostin an die Hütten – Verwaltung*, APKat, 12/3115/o/6.10/415.

16 *Sprawozdanie o hucie „Adelheid” w Gostyni*, APKat, 12/3115/o/7.18/1101; *Oszacowanie wartości hut „Ida”, „Panewnik” i „Adelheidshütte”, należących do książąt pszczyńskich*, APKat, 12/3113/o/2.5/971; L. Borowian-Cyba, H. Cyba, J. Pasierbek-Konieczny, *Gostyń: od średniowiecza...*, s. 76.

17 *Akten der Fürstlichen General-Direktion zu Schädilitz bei Pless betreffend Bauten auf dem ehem. Hüttenwerk Gostin. Band 1*, APKat, 12/3115/o/11.6/150.

Szkic sytuacyjny tzw. „Werku” — miejsca usytuowania huty „Adelajda”,
później młyna Pinocy i małego osiedla robotniczego.
Opracowanie: Alojzy Rzepka na podstawie wspomnień p. Bronisławy Grolik

W drugiej połowie XIX wieku zaczęła zmieniać się struktura zatrudnienia mieszkańców Gostyni, która liczyła wtedy 52 gospodarstwa rolne, ale mieszkało w niej także 13 przedstawicieli zawodów nierolniczych wraz z rodzinami¹⁸.

Na początku XX wieku w Gostyni były czynne dwa młyny wodne. Pierwszy, o którym już była mowa, istniał od końca XVIII wieku i należał do Walentego Zagórskiego. Okoliczności powstania drugiego były skomplikowane. Kiedy Wawrzyniec (Lorenc) Pinocy, właściciel kamieniołomu w Wyrach, zaplanował budowę młyna i osiedlenie się w Gostyni, nie otrzymał na to zgody administracji książęcej. Wytoczył więc księciu pszczyńskiemu proces, który trwał od 1904 do 1908 roku i zakończył się wygraną przedsiębiorcy. Murowany młyn zbudowano na terenie dawnej huty „Adelajda”. Działał do 1939 roku, kiedy to został zniszczony podczas działań wojennych w pierwszych dniach września¹⁹.

18 F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien/im Auftrage der Königlichen Regierung und nach amtlichen Quellen*, Hälfte 1, Breslau 1864, s. 606.

19 *Proces Pinocy Gostyń c/a ks. pszczyński z powodu zabronienia osiedlenia się*, APKat, 12/3115/o/10.24/3285; *Posiadłość Pinocy Wawrzyn 1913–1939*, APKat, 12/2862/o/5/1/135.

Młyn Pinocych w 1930 r. Zbiory Piotra Pinocego

Kolejne zestawienia statystyczne z lat 1871, 1905 i 1910 świadczą o stale zmieniającej się strukturze społecznej mieszkańców Gostyni; coraz więcej osób wykonywało nowe zawody, które pojawiły się wraz z rozwojem przemysłu, rzemiosła i komunikacji. Z imiennego zestawienia sporządzonego w 1905 roku wynika, że około 40 gostyńskich rodzin utrzymywało się głównie z pracy w pobliskich kopalniach²⁰.

W okresie niemieckiego panowania rzemiosło było ważnym źródłem dochodu mieszkańców okolicznych wsi. Koszty produkcji były tu niższe niż w mieście, rosła więc liczba warsztatów, pojawiły się też nowe gałęzie rzemiosła. Zrzeszeni w cechach rzemieślnicy z Mikołowa traktowali tę działalność jako konkurencję, kierowali przeciwko niej skargi do administracji książęcej.

Do najciekawszych zajęć z pewnością należało kamieniarstwo-rzeźbiarstwo. „Przed laty była jeszcze tradycja u tutejszej ludności, że kamieniarze Marek z Wyrów i niejaki Gorol z Gostyni rzeźbili kamienne krzyże i figury...”. Wykonywali też prace kamieniarskie przy budowie kościołów²¹.

20 *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Schlesien und ihre Bevölkerung*, Berlin 1874, s. 342–343; *Alphabetisches Verzeichnis der Gemeinden in Deutschland 1900/1910*, s. 342–343; <http://www.gemeindeverzeichnis.de/gem1900/gem1900.htm?schlesien/pless.htm> [dostęp 12.06.2023]; J. Lupp, *Adressbuch des Kreises Pless*, Pszczyna 1906, s. 117–119.

21 M. Dmetrecki, *Dawno temu w Mikołowie. Kalendarium historyczne do 1939 roku*, Mikołów 2010; L. Musioł, *Wyr. Gmina i parafia. Monografia historyczna*, Katowice 1998, s. 47.

Na obszarze państwa pszczyńskiego odkryto złoża piaskowców, dolomitów i glin, powstały kamieniołomy w rejonie Łazisk, Wyr i Mikołowa. Zachowały się akta sprawy sądowej z lat 1781–1784 pomiędzy ksiązęcym Urzędem Leśnym a Jędrysem Kopanskym z Gostyni, który zawłaszczył kawałek kamieniołomu pod stawem Lipowietz w lesie Borki. Dowodzi to, że również na terenie Gostyni funkcjonował przynajmniej jeden taki zakład²².

Największy wpływ na rozwój przemysłowy ziemi pszczyńskiej wywarło górnictwo węgla kamiennego. W ramach programu rozbudowy ksiązęcego górnictwa zbudowano między innymi dwie duże kopalnie węgla kamiennego: *Fürstengrube* w Wesołej (1911–1914) i *Prinzengrube* w Gostyni (1913–1914). Nazwy kopalń wskazują na chęć upamiętnienia ich właściciela, Jana Henryka XV Hochberga noszącego tytuł *Fürst*, oraz jego najstarszego syna i następcy obdarzonego tytułem *Prinz*. Jedyna w dziejach Gostyni kopalnia usytuowana była na obszarze dworskim w północno-zachodniej części wsi graniczącej z Łaziskami Górnymi, za linią kolejową łączącą Łaziska Średnie i Orzesze²³. W przeciwieństwie do huty „Adelajda” zachowały się liczne fotografie i pocztówki pokazujące infrastrukturę naziemną kopalni, a nawet jej podziemia.

Prinzengrube (kopalnia „Książątko”).
Zbiory Franciszka Leśniewskiego

22 *Acta in Sachen des Fürstl. Forstamtes c/a Jędrys Kopansky zu Gostin ein von demselben sich angemessenes Stück Bruch unter dem Teich Lipowietz im Feldholz Borky*, APKat, 12/3115/o/6.16/995 i 12/3115/o/10.16/2393.

23 *Statistik der Oberschlesischen Berg- und Hüttenwerke für das Jahr 1913*, Kattowitz 1914, s. 15; W. Zieliński, *W okresie od wiosny ludów do końca I wojny światowej*, w: J. Kantyka (red.), *Tychy. Zarys rozwoju...*, s. 136.

I wojna światowa radykalnie zmieniła układ stosunków społeczno-politycznych i ekonomicznych na Śląsku. Pobór do wojska spowodował, że brakowało robotników do pracy w kopalniach. Paradoksalnie deficyt wykwalifikowanych pracowników wymusił przyspieszenie postępu technicznego, bowiem maszyny musiały zastąpić górników. W 1917 roku obok *Prinzengrube* uruchomiono elektrownię. Przedsiębiorstwo to należało do Zakładów Elektro w Łaziskach Górnych, które zasilaly energią elektryczną kopalnię księcia pszczyńskiego, w tym *Prinzengrube*²⁴, a z czasem także inne firmy i gospodarstwa domowe. W latach 30. XX wieku odbiorcami indywidualnymi byli głównie mieszkańcy powiatów rybnickiego i pszczyńskiego, w tym Mikołowa i jego okolic²⁵.

W bezpośrednim sąsiedztwie kopalni zbudowano osiedle domów dla jej pracowników. W 1921 roku otwarto również szkołę dla ich dzieci, do której w 1923 roku uczęszczało 38 znanych z nazwiska uczniów; w 1927 roku liczyła ona 56 uczniów w wieku od 6 do 13 lat²⁶.

Osiedle istnieje do dzisiaj i jest zamieszkałe. Zachował się także budynek dawnego sklepu, w którym górnicy mogli realizować żetony płatnicze wydawane w czasie Wielkiej Wojny i powojennego kryzysu. Były to „monety zastępcze lub bony (notgeldy), wydawane przez instytucje nie upoważnione do emisji pieniądza celem zapobieżenia brakowi środków obiegowych”²⁷.

Po przyłączeniu w 1922 roku części Górnego Śląska do Polski tutejsze kopalnie nadal pozostawały własnością książąt pszczyńskich — Hochbergów. Wtedy też zmieniono nazwę kopalni z *Prizengrube* na „Książątko”. Lata 1922–1924 charakteryzowały się na ogół pomyślną koniunkturą dla górnictwa węglowego, która jednak osłabła w 1925 roku, wymuszając ograniczenie wydobycia, redukcję załóg oraz koncentrację produkcji i zarządzania. Dnia 1 lipca 1925 roku kopalnie „Brada” i „Książątko” połączono w jeden zakład pod nazwą „Zjednoczona Brada”. Gostyński okres kopalni „Książątko” zakończył się 1 lipca 1931 roku, kiedy decyzją administracyjną wyłączono z gminy Gostyń kolonię „Książątko” wraz z kopalnią (około 138 ha

24 A. Stępnia, *W latach I wojny światowej, powstań śląskich i plebiscytu*, w: tenże (red.), *Łaziska Górne. Siedem wieków historii*, Katowice 1986, s. 72.

25 O Zakładach Elektro zob. Lucjan Smolorz, *Zakłady Elektro S.A. w Łaziskach Górnych w latach 1917–1939*, „Mikołowskie Zeszyty Historyczne” 2018, nr 4, s. 73–96.

26 *Akten der Fürstl. General-Direktion zu Schädflitz bei Pless betreffend Schule Prinzengrube*, APKat, 12/3115/0/9.7/430.

27 W. Lesiuk, J.A. Kujat, *Pieniądz zastępczy na Śląsku w latach 1914–1924*, Opole 2002, s. 19. Na temat monet gostyńskich zob. M. Dmetrecki, *Pieniądz zastępczy Śląska w latach 1914–1924*, w: *Mikołowskie epizody historyczne*, Mikołów 2016, s. 50–52; P. Menzel, *Deutschsprachige Notmünzen und Geldersatzzeichen — Teil 2*, S. 2460, nr katalog. 11707, <https://wertmarkenforum.de/Downloads/P-MENZEL-Notm%C3%BCnzen-Geldersatzmarken-Ausgabe%202022TEIL%202%20Marken%20bekannter%20Ausgabeorte.pdf> [dostęp 7.07.2023]; B. Paszkiewicz, *Monety Zastępcze Śląska, Kłodzka i Wschodnich Łużyc 1800–1960*, Warszawa 1984, s. 147.

powierzchni; 400 mieszkańców) i przyłączono ją do gminy Łaziska Górne²⁸. Ostatnie chodniki i zabudowania kopalni „Książątko” zostały zlikwidowane w 1966 roku. Na ich miejscu wybudowano cztery bloki energetyczne Elektrowni Łaziska.

W latach 30. XX wieku nie było wprowadzić w Gostyni większych zakładów pracy, ale krótko przed wybuchem II wojny światowej na jej terenie pojawił się dość nietypowy element infrastruktury przemysłowej. Przez miejscowość prowadziła bowiem trasa zbudowanej w latach 1938–1939 kolejki linowej prowadzącej z kopalni „Boże Dary” w Kostuchnie do elektrowni w Łaziskach Górnych. Charakterystyczne wagoniki wrosły w krajobraz Gostyni na kilkadziesiąt lat. Kolejka, zwana w Gostyni „Luftbaną”, funkcjonowała do 1966 roku; około roku 1950 przeprowadzono jeszcze jej remont. Pozostałości po zabudowaniach stacji zwrotnej zostały zlikwidowane na początku lat 70. XX wieku po interwencji Rejonu Energetycznego w Mikołowie²⁹.

Wagoniki kolejki linowej nad Gostynią. Zbiory Piotra Pinocego

²⁸ „Gazeta Urzędowa Województwa Śląskiego” 1931, R. 10, nr 19, s. 14–15; F. Serafin, *W latach międzywojennych*, w: A. Stepiak (red.), *Łaziska Górne...*, s. 72. Zob. także: L. Smolorz, *Ogłoszenia Zakładów Elektro w „Urzędówce Starostwa Pszczyńskiego” w latach 1926–1933*, s. 54–55 niniejszej publikacji.

²⁹ Pismo Zakładu Energetycznego „Gliwice”, Rejon Mikołów, do Kopalni „Boże Dary” w Kostuchnie z 3 czerwca 1970 r., własność Muzeum w Mikołowie. Zob. także: L. Smolorz, *Ogłoszenia Zakładów Elektro...*, s. 53–54 niniejszej publikacji.

Po zakończeniu II wojny światowej kolejka była jedyną pozostałością po dawnej infrastrukturze przemysłowej Gostyni. W miejscowości nie powstały większe przedsiębiorstwa, za to rozwijały się — zwłaszcza od końca XX wieku — mniejsze, ściśle wyspecjalizowane, często rodzinne firmy, z których wiele do dzisiaj świadczy swe usługi.

Stacja zwrotno-napędowa kolejki linowej w Gostyni.
Fot. ze zbiorów Henryka Fityki

Wojciech Szwiec, Krzysztof Płocieniak

Powstanie linii kolejowej a rozwój przemysłu w Mikołowie

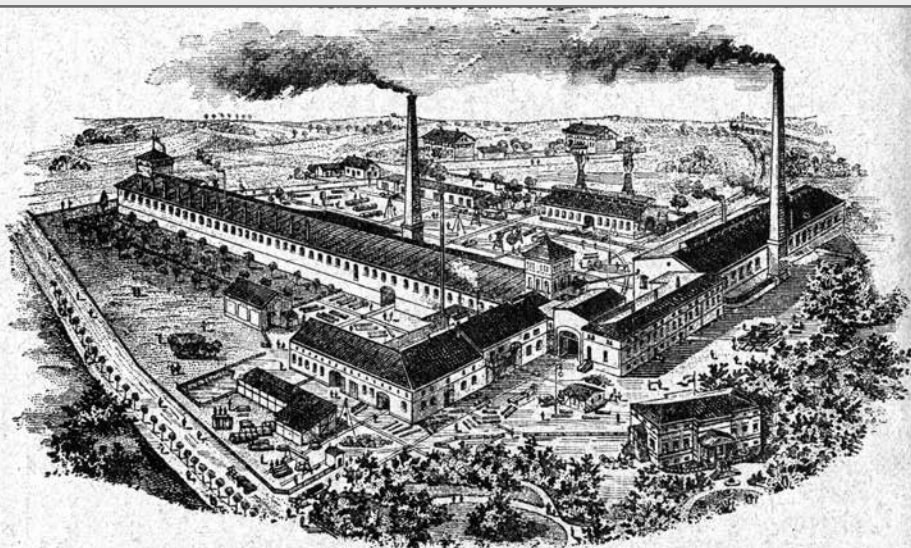
W XIX wieku rozwój przemysłu w Mikołowie i okolicznych miejscowościach, podobnie jak na całym Górnym Śląsku, uwarunkowany był rozbudową kolei żelaznych. Mikołów w tamtym czasie to niewielkie, dosyć ubogie miasto utrzymujące się głównie z handlu i lokalnego rzemiosła. Pierwszym odnotowanym tu zakładem przemysłowym była fabryka łyżek, którą w roku 1830 założył Ludwig Fröhlich. W 1842 roku powstała niewielka huta „Maria Ludwika” (*Maria-Louisen-Hütte*). Tutejsze firmy, podobnie jak kopalnie usytuowane w okolicach Łazisk i Mokrego, nie miały szans na zwiększenie produkcji bez możliwości transportu surowców i gotowych produktów. Wozy konne mogły przewozić towary tylko na obszarze kilkunastu kilometrów, tymczasem rozwijająca się na całym świecie kolej żelazna transportowała wyroby stalowe czy węgiel w setkach ton na dalekie rynki zbytu.

W 1853 roku towarzystwo *Wilhelmsbahn-Gesellschaft* uzyskało zezwolenie na budowę linii kolejowej prowadzącej z Nędzy przez Czernicę i Rybnik do Mikołowa. Zgromadzono środki i przeprowadzono ogromną inwestycję, która miała zapisać się na kartach historii i zmienić krajobraz Górnego Śląska. Dnia 30 grudnia 1856 roku oddano do użytku odcinek Orzesze — Mikołów, a 20 stycznia 1858 roku linię tę przedłużono do Ligoty, która miała już połączenie z dynamicznie rozwijającymi się Katowicami. W latach 1863–1867 zbudowano w Mikołowie okazały dworzec, który służył obsłudze ruchu osobowego. Kilkadziesiąt metrów dalej powstała rampa wraz z bocznym torem i budynkiem ekspedycji do obsługi poczty i ruchu towarowego. Budynek ten istnieje do dziś.

Niemal równocześnie z uruchomieniem w Mikołowie kolei żelaznej w jej sąsiedztwie zaczęły powstawać duże zakłady przemysłowe. W roku 1856 założono hutę „Walter” (*Walterhütte*). Po wielu przekształceniach w 1911 roku w jej miejsce powołano zakład *Wander-Rost-Werke*, który następnie przemianowano na Fabrykę Palenisk Mechanicznych, istniejącą do dziś pod nazwą FPM SA. W 1862 roku przy dzisiejszej ulicy Rybnickiej Carl Gustav Dittrich założył fabrykę papieru. Wreszcie w 1872 roku w pobliżu papierni powstała fabryka kotłów parowych Heinricha Koetza. W 1895 roku zakład został przejęty przez Carla Büschla. Do dziś część przedsiębiorstwa istnieje pod marką Mifama.

Rycina przedstawiająca hutę „Walter”. Ze zbiorów Muzeum w Mikołowie

ca. 350 Arbeiter.

Eigenes Anschlussgleis.

H. Koetz Nachf. Inh. C. Büschel

Maschinenfabrik, Eisengiesserei und Kesselschmiede

Fernsprecher
Nr. 7.

Nicolai O.-S.

Telegramm-Adresse:
Koetz Nicolai.

Rycina przedstawiająca fabrykę Koetza. Ze zbiorów Muzeum w Mikołowie

Wszystkie te zakłady miały własne bocznice kolejowe. Zostały one oznaczone na planie z 1956 roku. Rysunek uzmysławia, jakie znaczenie dla lokalnego przemysłu miała budowa kolei — w jej otoczeniu powstała znacząca strefa przemysłowa (z większych zakładów znalazła się w niej także drukarnia Karola Miarki zbudowana w 1896 roku). Po II wojnie światowej w pobliżu torowiska powstała jeszcze Mikołowska Fabryka Transformatorów „Mefta” z własną bocznicą kolejową.

Na szczególną uwagę zasługują plany bocznic usytuowanych na terenie zakładów przemysłowych. Z map można odczytać nie tylko przebieg kolejowych torów, ale także rozmieszczenie budynków. Dzięki temu wiemy, jak wyglądała nieistniejąca już dziś papiernia. Specjaliści mogą odczytać także funkcje i rozmieszczenie urządzeń i sygnalizatorów kolejowych.

Na powstaniu kolei korzystało także Mokre. W 1885 roku gazeta „Der Oberschlesische Wanderer” nr 199 informowała, że właściciel Mokrego, porucznik von Witowski, wybuduje na wiosnę na swojej posesji w Mokrau dwa nowe piece wapiennicze. „W ten sposób można się spodziewać dobrych zarobków dla tutejszych robotników. Również nadchodzącej wiosny rozpocznie się budowę budynku stacji kolejowej”¹. Stacja ta znajdowała się w miejscu obecnego przystanku Łaziska Górne. Wspomniane wapienniki zbudowano nieco bliżej, tuż przy torach; jedynym śladem po ich lokalizacji jest przystanek autobusowy Mikołów Wapienniki.

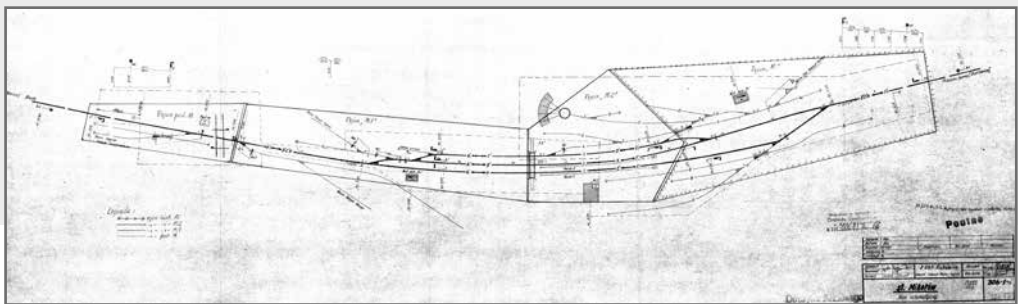
Rozwój komunikacji kolejowej nie spełnił jednak oczekiwań Mikołowa; po pierwsze w mieście nie było odpowiednich warunków terenowych na zbudowanie węzła kolejowego, a po drugie wysokie opłaty frachtowe na sąsiednich odcinkach kolei ograniczały korzystanie z krótszej i tańszej drogi przez Mikołów².

Niestety nie istnieją już najstarsze budynki dworcowe Łazisk i Mikołowa. Pozostały po nich nieliczne fotografie i dokumenty. W Archiwum Państwowym w Katowicach odnaleźliśmy plany przebudowy budynku mikołowskiego dworca z 1902 roku. Był to piękny, okazały gmach. W środku oprócz kas, biur i pomieszczeń technicznych znajdowały się poczekalnie, restauracja oraz lokale mieszkalne. Jak widać na planie, budynek i otoczenie zmieniały się na przestrzeni lat. Zmiany można także zobaczyć na najstarszych fotografiach tego obiektu. Dworzec spłonął w styczniu 1945 roku podpalony przez wycofujące się niemieckie wojska. Ruiny zostały rozebrane, a obok stanął drewniany barak, do którego przeniesiono obsługę podróżnych. Wkrótce w jego miejsce pojawił się murowany parterowy pawilon; tymczasowe rozwiązanie okazało się niezwykle trwałe, pawilon został bowiem rozebrany dopiero w 1993 roku, kiedy oddano do użytku nowy budynek dworcowy.

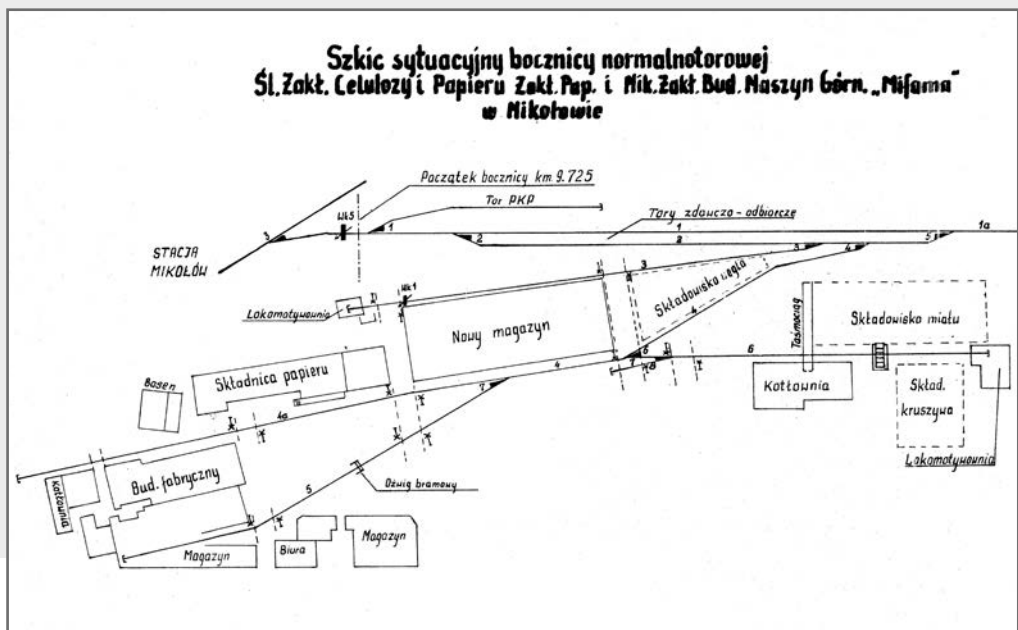
Na planach z końca XIX wieku widoczna jest jeszcze parowozownia wraz z obrotnicą do transportu lokomotyw. Zdaniem dr. Dawida Kellera parowozownia powstała najpóźniej w 1858 roku. W 1869 roku rozpoczęto jej rozbudowę

1 Autorzy dziękują Peterowi Wiescholkowi za informacje o inwestycji von Witowskiego i stacji w Mokrem.

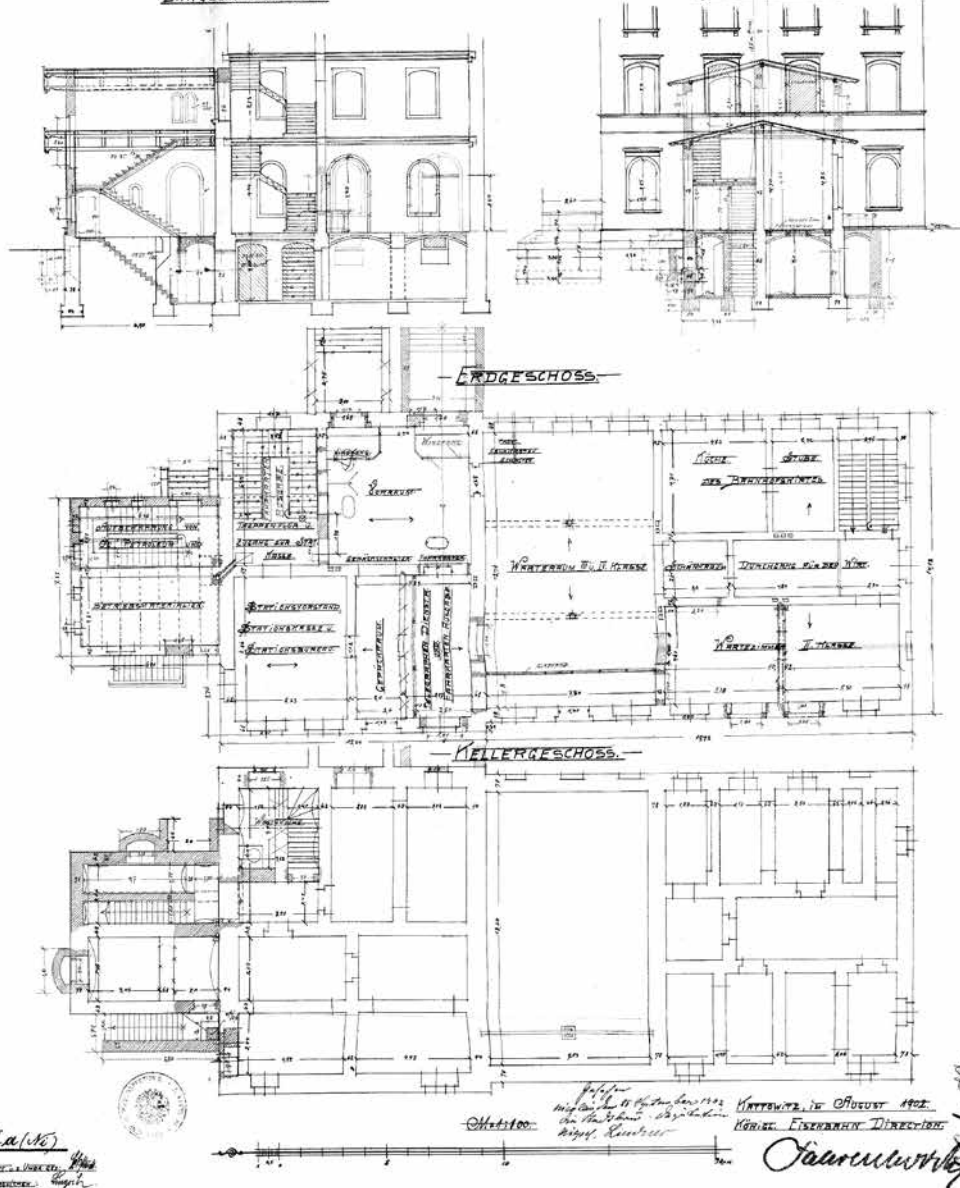
2 A.O. Klausmann, *Górny Śląsk przed laty*, Katowice 1996, s. 122–123.

Plan stacji Mikołów z 1956 r. z późniejszymi poprawkami.
Z archiwum Krzysztofa Płocieniaka

Szkic bocznic kolejowych przy papierni i Mifamie.
Z archiwum Krzysztofa Płocieniaka

Zdjęcie dworca w Mikołowie z widocznym na torowisku fragmentem obrotnicy do przestawiania parowozów. Ze zbiorów Mikołowskiego Towarzystwa Historycznego

do czterostanowiskowej. W 1928 roku odnotowano, że stacjonowały tu tylko parowozy manewrowe, a sama parowozownia miała być trzystanowiskowa. Najpewniej w czasie II wojny była już nieczynna, a po 1945 roku otrzymała status „punktu trakcyjnego”³. Obrotnicę usytuowano naprzeciw dworca, urządzenie istniało jeszcze w latach 60. XX wieku. Niestety nie zachowało się jego dokładne zdjęcie; na kilku widoczny jest zaledwie zamglony fragment obrotnicy.

Z pierwotnego kompleksu kolejowego przetrwał do tej pory jedynie budynek ekspedycji towarowej. W piwnicach tego obiektu odnaleźliśmy resztki lamp kolejowych oraz stare beczki przeciwpożarowe, które przekazaliśmy Centralnemu Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach.

Po wielu poszukiwaniach eksploratorzy Mikołowskiego Towarzystwa Historycznego wraz z grupą wolontariuszy odnaleźli fundamenty gmachu dawnego dworca. Miejsce zabezpieczono, a tuż przy nim ustawiono tablicę informacyjną.

Znalezione dokumenty i artefakty zostały wyeksponowane na wystawie *165 lat kolei w Mikołowie* w Miejskiej Placówce Muzealnej w Mikołowie w roku 2021. Można tam też było zobaczyć m.in. kartonowe modele przedwojennych parowozów wykonane przez Romana Kajosa oraz współczesnych pociągów z kolekcji Pawła Roguli. Osobną kategorię eksponatów stanowiły przedmioty związane z kolejnictwem wypożyczone od kolekcjonerów lub odnalezione — o czym wspomniano wcześniej — w dawnych mikołowskich obiektach kolejowych. Przede wszystkim jednak w związku z wystawą udało się zebrać i uporządkować materiał dokumentujący historię starej śląskiej linii kolejowej, tak ważnej dla rozwoju naszego miasta.

3 Autorzy dziękują dr. Dawidowi Kellerowi za pomoc w przybliżeniu dziejów mikołowskiej lokomotywni. Zob. także: P. Grodecki, *Mikołowski przemysł na pocztówkach*, s. 59 niniejszej publikacji.

Urzędówka

Starostwa Pszczyńskiego.

Wychodzi w każdą sobotę. Prenumerata miesięczna 1,20 zł. bez portorium. Ogłoszenia za wiersz trzylamowy lub jego miejsce 0,25 zł., z obcych powiatów 0,30 zł. Przyjmowanie ogłoszeń do środy. Abonament przyjmuje każdy urząd pocztowy.

Za redakcję odpowiedzialny:
za część urzędową sekretarz Tulaja.
Nakładem powiatu Pszczyńskiego
i drukiem firmy Alfons Lokay w Pszczynie.

Nr. 41. Pszczyna, dnia 10. października 1931.

C z ę ś ć u r z ę d o w a .

L. G. 2226

OGŁOSZENIE.

Filja Wojskowego Zakładu Zaopatrzenia Intendenckiego w Krakowie, ul. Bosacka 13, przystępuje w bież. roku do zakupu większej ilości pszenicy, żyta i owsa na potrzeby wojska. Zboże musi pochodzić z ostatniego sprzętu, być suche, zdrowe, niezagrzone, wolne od niewłaściwego zapachu i szkodników zbożowych.

Sprzedaż możliwa tylko wagonowo. Bliższe wyjaśnienia co do warunków sprzedaży można uzyskać w Starostwie.

Pszczyna, dnia 3. października 1931 r.

Starosta. w z. Dr. Riess.

L. G. 2170 8.

Pszczyna, dnia 7. października 1931 r.

Dot.: Dr. Prinz von Pless,
budowa kolei linowej.

Dyrekcja Kopalni Dra Prinz von Pless w Katowicach, zamierza wybudować kolej linową z kopalni „Emanuel” w Murckach i z kopalni „Szyby Boer” koło Kostuchny do Zakładów „Elektro” w Łaziskach Górnych.

Podając powyższe do publicznej wiadomości nadmieniam, że przeciwko zamierzonej budowie można wnosić sprzeciwy i to albo na piśmie w dwóch egzemplarzach albo ustnie do protokołu w Magistracie w Mikołowie, w terminie dni 14-tu od dnia ukazania się niniejszego numeru „Urzędówki Starostwa Pszczyńskiego.”

Plany, opisy i rysunki są wyłożone do publicznego wglądu w biurze Magistratu w Mikołowie.

Reklamacje złożone po zdjęciu planów z wyłożenia, nie będą wzięte pod uwagę.

Starosta: Dr. Jarosz.

L. G. 2260.

W zagrodzie Jana Świerkota w Zawiesi, stwierdzono urzędowo różycę świń.
Pszczyna, dnia 4. października 1931 r.

Starosta.

Dr. J a r o s z .

Lucjan Smolorz

Ogłoszenia Zakładów Elektro w „Urzędówce Starostwa Pszczyńskiego” w latach 1926–1933

Zakłady Elektro¹ Spółka z ograniczoną poręką² w Łaziskach Górnych została założona w 1917 roku i była w okresie międzywojennym, obok okolicznych kopalń, jednym z największych zakładów przemysłowych w ówczesnym powiecie pszczyńskim³.

Zakłady Elektro zlokalizowane zostały w północnej części powiatu pszczyńskiego. Leżały w bezpośredniej bliskości miasta Mikołowa oraz miejscowości: Łaziska Górne, Łaziska Średnie, Łaziska Dolne i Orzesze nieposiadających jeszcze wtedy praw miejskich. Znaczną część załogi przedsiębiorstwa stanowili mieszkańcy Mikołowa, zaś samo miasto było zasilane w energię elektryczną właśnie z Zakładów Elektro.

Właściciele przedsiębiorstwa, książe pszczyński i kapitał szwajcarski, korzystając w latach 20. XX wieku z koniunktury na swoje produkty, energię elektryczną i wyroby huty elektrotermicznej, nie szczędzili środków na rozwój zakładów. Opracowano i wdrożono plany rozbudowy — najpierw elektrowni, a potem huty. Realizacja inwestycji wymagała zamieszczenia ogłoszeń w przeznaczonych do tego urzędowych organach publikacyjnych. Ze względu na lokalizację przedsiębiorstwa takim publikatorem dla Zakładów Elektro stała się „Urzędówka Starostwa Pszczyńskiego”⁴. Gazeta drukowana była w Pszczynie na rynku pod nr 5, w drukarni Alfonsa Lokaya,

1 O historii Zakładów Elektro w okresie międzywojennym zob. L. Smolorz, *Zakłady Elektro S.A. w Łaziskach Górnych w latach 1917–1939*, „Mikołowskie Zeszyty Historyczne” 2018, nr 4, s. 73–96.

2 Spółka z ograniczoną poręką — odpowiednik dzisiejszej spółki z ograniczoną odpowiedzialnością.

3 Powiat pszczyński w okresie międzywojennym w przybliżeniu obejmował dzisiejsze powiaty: pszczyński, mikołowski, tyski, bieruńsko-lędziński i południową część katowickiego (Piotrowice, Ligotę, Podlesie, Zarzecze).

4 O „Urzędówce Starostwa Pszczyńskiego” zob. M. Garbacz, „*Urzędówka Starostwa Pszczyńskiego*” w: *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, t. 2 (2015), http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Urzedowka_Starostwa_Pszczynskiego [dostęp 23.06.2023]; A. Spyra, *Prasa na Ziemi Pszczyńskiej 1806–1939*, Pszczyna 1987, s. 7.

który zawodu uczył się w zakładzie Karola Miarki (syna) w Mikołowie. Po śmierci Alfonsa, w 1921 roku, jego syn Otmar odziedziczył kamienicę i unowocześnił zakład, w którym drukowana była większość czasopism urzędowych w Pszczynie, w tym „Urzędówka Starostwa Pszczyńskiego”.

W związku z aktywnością inwestycyjną, spełniając wymogi prawne, Zakłady Elektro w drugiej połowie lat 20. i na początku lat 30. XX wieku zamieściły w „Urzędówce Starostwa Pszczyńskiego” kilka ogłoszeń skierowanych do społeczności lokalnej. W ukazującej się raz w tygodniu gazecie, składanej i drukowanej prawdopodobnie w pośpiechu, zdarzały się liczne błędy drukarskie i literówki, ale także błędy gramatyczne, a nawet ortograficzne, co stanowi — poza przedwojennym stylem, składnią i interpunkcją — specyficzny smaczek w kontakcie ze źródłem.

Pierwsze z omawianych tu ogłoszeń Zakładów Elektro, opatrzone datą 27 lipca 1926 roku, zostało opublikowane w urzędówce nr 27 z dnia 31 lipca 1926 roku. Spółka informowała w nim, że zamierza wybudować piec żelazokrzemowy na terenie zakładu (realności fabrycznej) w Łaziskach Górnych. Równocześnie zawiadamiała, że przeciw zamierzonej budowie mogą być wnoszone zarzuty, które należy złożyć pisemnie w dwóch egzemplarzach albo ustnie do protokołu w Starostwie w Pszczynie w terminie dwóch tygodni, licząc od dnia po ukazaniu się urzędówki. Plany i opisy projektowanego zakładu były wyłożone do wglądu w biurze Urzędu Okręgowego w Łaziskach. Ogłoszenie podpisał przewodniczący Wydziału Powiatowego.

Warunki formalne określone w tym ogłoszeniu (składanie zarzutów na piśmie w dwóch egzemplarzach albo ustnie do protokołu w starostwie w terminie dwóch tygodni od dnia po ukazaniu się danego numeru urzędówki; nieuwzględnianie zarzutów złożonych po określonym terminie) będą się powtarzały w większości zamieszczonych przez Zakłady Elektro ogłoszeń, wynikały bowiem z obowiązujących ówczesnie przepisów procedury administracyjnej⁵.

Ogłoszenie powyższe dotyczyło planów rozbudowy huty elektrotermicznej. W ramach zapowiadzianej inwestycji wybudowano w roku 1927 kolejny piec żelazokrzemowy, o mocy 5000 kVA, a także dokonano wymiany suchych transformatorów jednofazowych na olejne trójfazowe. Wzrosła tym samym zainstalowana moc huty elektrotermicznej do 21200 kVA. Rozbudowa ta skutkowałą zwiększeniem możliwości produkcji i sprzedaży żelazostopów przez Zakłady Elektro w związku z rosnącym zapotrzebowaniem górnośląskich hut na ten produkt⁶.

5 Od 1 lipca 1928 r. obowiązywało Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz.U. 1928 nr 36, poz. 341) [pisownia oryginalna]. Ten akt prawny, o mocy ustawy, zbierał i ujednolicał przepisy postępowania administracyjnego w całym kraju, rozrzucone dotychczas w przepisach licznych aktów prawnych.

6 Zob. L. Szaraniec, *W Polsce lat międzywojennych*, w: *Huta Łaziska 1917–1977*, red. A. Topola, Katowice 1977, s. 33–34.

Na marginesie można dodać, że w tym samym numerze urzędówki, jako kolejne, wydrukowano ogłoszenie księcia pszczyńskiego o zamiarze budowy ładowni węgla dla szybów „Piast” na prawym brzegu rzeki Przemszy⁷.

W urzędówce nr 4 z dnia 5 lutego 1927 roku ukazał się *Końcowy bilans likwidacyjny spółdzielni „Wohnungs-Bau-Verein” w Łaziskach, Spółdzielnia z ograniczoną poręką z dnia 26 stycznia 1926 r.* sporządzony przez likwidatorów tej spółdzielni. Dokument nie jest wprawdzie ogłoszeniem Zakładów Elektro, ma jednakże związek z tematem niniejszego artykułu, bowiem podpisanymi pod przedmiotowym bilansem likwidatorami spółdzielni są: Walter Amann – dyrektor naczelny Zakładów Elektro oraz Eryk Blacha – dyrektor techniczny Zakładów Elektro. Natomiast główną pozycją w rachunku zysków i strat wykazaną w dokumencie (stanowiącą ponad 99% wartości) jest *Dodatek Zakładów Elektro Spółka z ograniczoną poręką w Łaziskach Górnych*. Likwidowana spółdzielnia była wykorzystana w latach 1918–1923 do budowy pomieszczeń administracji Zakładów Elektro i zlokalizowanej obok nich kolonii patronackiej.

W drugiej połowie lat 20. Zakłady Elektro, po zawarciu długoterminowych umów na dostawę energii elektrycznej do Śląskich Zakładów Energetycznych, Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie, Fabryki Związków Azotowych w Wyrach i Huty „Silesia” w Rybniku, przystąpiły do realizacji planów rozbudowy i modernizacji elektrowni i huty elektrotermicznej. Większość prac inwestycyjnych zrealizowano w latach 1928–1929.

Rozbudowa została sfinansowana pożyczką w wysokości 17 mln franków szwajcarskich udzieloną w 1927 roku Zakładom Elektro przez konsorcjum bankowe La Roche & Co. z siedzibą w Bazylei. W związku z rozbudową zakładów przeprowadzono także podwyższenie kapitału zakładowego spółki (do 1933 roku kapitał zakładowy zwiększono do 10 mln zł), co miało zapewnić jej realizację bieżących zobowiązań płatniczych wobec wspomnianego konsorcjum.

W ramach prowadzonych działań inwestycyjnych związanych z rozbudową zakładów w urzędówce nr 8 z dnia 10 marca 1928 roku, w jej części urzędowej, wydrukowano kolejne obwieszczenie Zakładów Elektro. Informowano w nim, że Zakłady zamierzają wybudować fabrykę acetyleny na swoim terenie fabrycznym w Piotrowicach (dzisiaj dzielnica Katowic). Na zamierzoną budowę można było

7 Treść tego ogłoszenia z zachowaną pisownią oryginalną: „Książę Pszczyński zamierza pobudować ładownię węgla dla szybów „Piast” na prawym brzegu rzeki Przemszy w klm. 5,5. Plany projektu i jego opisy są wyłożone podczas godzin urzędowych w tut. Starostwie — pokój No. 2 — do publicznego wglądu. Podając to do publicznej wiadomości, wzywam do podniesienia zarzutów przeciw wymienionej budowie. Ewentualne sprzeciwy należy wnieść pisemnie w dwóch egzemplarzach albo ustnie podać do protokołu w Starostwie w Pszczynie. Osoby zainteresowane, które w oznaczonym terminie nie wniosą sprzeciwu, tracą swe prawo sprzeciwu na przyszłość i mogą jedynie na mocy § 82. pruskiego prawa wodnego rościć sobie pretensje z powodu ujemnych skutków, powstałych przez nadane prawo budowy. Pszczyna, dnia 2. sierpnia 1926 r. Starosta”.

w wyznaczonym terminie dwóch tygodni składać sprzeciw. Informowano, że wyznaczony termin był zawity (prekluzyjny)⁸ dla wszystkich zarzutów z wyjątkiem takich, które są natury prywatnoprawnej. Plany i opisy projektowanej inwestycji były wyłożone do wglądu w biurze Urzędu Okręgowego w Piotrowicach. Do roztrząsania ewentualnych zarzutów wyznaczono termin ustnej rozprawy na sobotę dnia 31 marca 1928 roku o godzinie 10.00 na sali posiedzeń Wydziału Powiatowego w Starostwie w Pszczynie w pokoju nr 7. Informowano także, że w razie nie stawienia się przedsiębiorcy i sprzeciwiającego się odbędzie się rozprawa i bez ich udziału. Obwieszczenie firmował przewodniczący Wydziału Powiatowego. Powstanie fabryki acetyleny w roku 1928 zostało potwierdzone w *Sprawozdaniu Stowarzyszenia Dozoru Kotłów Parowych Katowice za rok 1928*, z tym że zlokalizowano ją w Katowicach-Ligocie⁹.

Kolejne ogłoszenie Zakładów Elektro ukazało się w urzędówce nr 36 z dnia 3 listopada 1928 roku. Firma informowała, że zamierza wybudować na swoim obszarze urządzenie do transportu węgla. Projektowana inwestycja nazwana została budową, co sugeruje rozbudowę istniejących już instalacji. Plany projektowanej budowy były wyłożone do wglądu w biurze Urzędu Okręgowego w Łaziskach Górnych. Ogłoszenie to pod datą 17 października 1928 roku publikował w zastępstwie starosty dr Marian Riess. W ramach inwestycji zmechanizowano transport węgla kierowanego do różnych instalacji: bunkrów podziemnych, zakładu suszenia, przełamału i przygotowywania węgla do dalszego procesu technologicznego.

W czerwcu 1929 roku nastąpiła prawdziwa kumulacja ogłoszeń Zakładów Elektro. Cała ich seria ukazała się w krótkim odstępie czasu, za ledwie w przeciągu kilku dni, między 15 a 22 czerwca. Wszystkie plany i rysunki projektowanych inwestycji wyłożone były do publicznego wglądu w Urzędzie Okręgowym w Łaziskach Górnych na przeciąg dni 14 od dnia ukazania się kolejnych numerów urzędówki, a obwieszczenie w zastępstwie starosty firmował dr Marian Riess.

W numerze 23 urzędówki z dnia 15 czerwca 1929 roku ukazało się pierwsze z ogłoszeń, opatrzone datą 13 czerwca 1929 roku, które dotyczyło planowanej rozbudowy piecowni karbidowni przy wymienionych Zakładach.

Kolejna urzędówka, nr 24 z dnia 22 czerwca 1929 roku, zamieściła ogłoszenie opatrzone datą 18 czerwca 1929 roku dotyczące rozbudowy hali pomp i maszyn w Zakładach Elektro w Łaziskach Górnych o 29 metrów w kierunku wschodnim.

8 Termin zawity lub prekluzyja (łac. *praeclusio* — zamknięcie) — w prawie określenie czasu przeznaczanego na dokonanie czynności prawnej, po upływie którego uprawnienie do dokonania czynności definitywnie wygasa, a jej dokonanie jest pozbawione skutków prawnych.

9 *Sprawozdanie Stowarzyszenia Dozoru Kotłów Parowych Katowice za rok 1928*, s. 22, cyt.: „O stałym rozroście wspomnianej gałęzi przemysłu świadczy fakt, że w ciągu bieżącego roku powstały na terenie Śląska 2 fabryki acetyleny, z których jedna znajduje się w Katowicach-Ligocie, druga w Dąbrówce Małej”.

W tej samej urzędowce ukazało się ostatnie z serii ogłoszenie, także opatrzone datą 18 czerwca 1929 roku. Zakłady Elektro informowały w nim, że zamierzają przy swoim przedsiębiorstwie wybudować zakład pyłu węglowego.

W wyniku pierwszej z tych inwestycji, w rozbudowanej w kierunku wschodnim hali maszyn i pomp, zamontowano dwa turbozespoły firmy Brown-Boveri; pierwszy o mocy 28 MW, drugi — 28/35 MW. Zmodernizowaną halę pomp, znajdującą się obok hali turbin, wyposażono w cztery pompy chłodzące, sześć zasilających i dwie pracujące bezpośrednio dla potrzeb kondensatora. Generatory turbozespołów podłączono do nowo wybudowanej w 1928 roku rozdzielni 60 kV. Rozdzielnia była nowoczesnym budynkiem z podwójnym układem szyn wyposażonym w trójkadłubowe wyłączniki olejowe. Warto wspomnieć, że w hali rozdzielni 60 kV, jedynym zachowanym do dzisiaj budynku dawnych Zakładów Elektro, mieści się obecnie siedziba Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Energetyki i sale wystawiennicze muzeum.

W ramach drugiej z ogłoszonych inwestycji w 1929 roku przystąpiono do budowy zakładu pyłu węglowego (młynowni i suszarni). Młynownię wyposażono w cztery młyny kulowe o wydajności 11 t/godz. każdy¹⁰. W konsekwencji tej rozbudowy elektrownia Zakładów Elektro w Łaziskach Górnych stała się największą (moc zainstalowana 87,1 MW) i najnowocześniejszą w Polsce, a połączona z Górnośląskimi Zakładami Energetycznymi trzema liniami przesyłowymi stworzyła podstawy rozwoju górnośląskiego systemu energetycznego pracującego na napięciu 60 kV.

Rozmach inwestycyjny w Zakładach Elektro wyhamował w wyniku załamania ekonomicznego wywołanego wielkim kryzysem gospodarczym przełomu lat 20. i 30. XX wieku. Nie oznaczało to jednak całkowitego zaprzestania rozwoju i modernizacji spółki.

Następne ogłoszenie związane z Zakładami Elektro zostało zamieszczone przez Dyрекję Kopalń Księcia Pszczyńskiego w Katowicach. Ukazało się w urzędowce nr 35 z dnia 29 sierpnia 1931 roku w części urzędowej i zostało opatrzone datą 28 sierpnia 1931 roku. Dotyczyło budowy kolejki linowej do przewozu węgla z kopalni „Emanuel” w Murckach i z kopalni „Szyby Boer” (w ogłoszeniu bez niemieckich liter — Böer) koło Kostuchny¹¹ do Zakładów Elektro w Łaziskach Górnych. Zgodnie z prawem przeciwko zamierzonej budowie można było wnosić sprzeciwy w Urzędach Okręgowych w Murckach, Podlesiu, Wyrach i Łaziskach Górnych w terminie 14 dni od dnia ukazania się tego numeru urzędówki. Plany, opisy i rysunki były wyłożone do publicznego wglądu w biurze wyżej podanych urzędów okręgowych. Informowano, że reklamacje złożone po zdjęciu planów z wyłożenia

¹⁰ Zob. A. Stępiak, *op. cit.*, s. 18–19; W. von Amann, *Sprawozdania roczne z lat 1941/42–1942/43*, 8.06.1944, cz. I *Historische Entwicklung*, s. 3 [kopia maszynopisu w posiadaniu PTP Muzeum Energetyki]; *Elektrownia „Łaziska” 1917–1977*, red. J. Mądry, J. Zimnik, Łaziska Górne 1978, s. 19; *50 lat Elektrowni Łaziska*, red. K. Wesoły, R. Kimpiński, Łaziska Górne 1968, s. 8.

¹¹ Później od 1937 r. kopalnia „Boże Dary”, obecnie KWK „Murcki-Staszic”.

nie będą wzięte pod uwagę i że podany w ogłoszeniu termin wnoszenia sprzeciwów nie obowiązuje dla interesantów, których posiadłość położona jest na terenie gminy Mikołów. Dla nich miał zostać wyznaczony późniejszy termin wyłożenia planów i wnoszenia ewentualnych sprzeciwów. Pod ogłoszeniem w zastępstwie starosty figuruje dr Marian Riess.

Zgodnie z zapowiedzią w urzędowce nr 41 z dnia 10 października 1931 roku dla mieszkańców posiadających nieruchomości na terenie gminy Mikołów ukazało się odrębne ogłoszenie dotyczące budowy tejże kolejki linowej opatrzone datą 7 października 1931 roku. Posiadacze nieruchomości w Mikołowie mogli przeciwko zamierzonej budowie wnosić sprzeciwy na piśmie albo ustnie do protokołu w Magistracie w Mikołowie (a nie jak zwykle w Starostwie w Pszczynie), w terminie 14 dni od dnia ukazania się ogłoszenia w urzędowce. W biurze Magistratu w Mikołowie wyłożone były do publicznego wglądu plany, opisy i rysunki. Informowano, że reklamacje złożone po zdjęciu planów z wyłożenia nie będą wzięte pod uwagę. Ogłoszenie sygnował starosta dr Tadeusz Jarosz.

Warunki ekonomiczne oraz komplikacje prawne dotyczące majątku księcia pszczyńskiego w latach 30. XX wieku spowodowały, że ta inwestycja została zrealizowana ze sporym opóźnieniem. Budowę kolejki, nazywanej potocznie przez ludność „Luftbaną”, kończono dopiero u schyłku 1938 roku. Kolejka linowa do transportu węgla biegnąca z kopalni w Murckach do Zakładów Elektro w Łaziskach Górnych liczyła około 16 km długości. Jak donosił dziennik „Siedem Groszy” z 27 listopada 1938 roku, koszt budowy całej kolejki miał wynieść 6,5 mln ówczesnych złotych. Prace prowadziła czeska firma przy udziale miejscowych robotników. W planach kolejka miała przewozić ponad 1000 ton węgla na dobę, czyli wielkość odpowiadającą około 60 ówczesnym wagonom kolejowym¹². Kolejka funkcjonowała w latach 1939–1966 (demontaż instalacji trwał aż do roku 1970). Jej charakterystyczne podwieszane wagoniki na kilkadziesiąt lat wpisały się w krajobraz gmin, przez które przebiegała¹³.

W urzędowce nr 33 z dnia 19 sierpnia 1933 roku Zakłady Elektro zamieściły kolejne ogłoszenie (opatrzone datą 16 sierpnia 1933 roku), w którym informowały, że spółka wniosła o dodatkowe zezwolenie na osiedlenie się w domach mieszkalnych wybudowanych w latach 1918 i 1923 na kolonii Kopanina poza zabudowanym obwodem gminy Łaziska Górne. Ten wniosek miał zostać w najbliższych dniach ogłoszony w gminie Łaziska Górne. Obwieszczenie sygnował przewodniczący Wydziału Powiatowego dr Jarosz.

12 Kolejka linowa z Kostuchny do Łazisk, „Siedem Groszy”, 27.11.1938, nr 328, s. 2.

13 Zob. także: L. Borowian-Cyba, *Czy Gostyń była wsią przemysłową?*, s. 39–40 niniejszej publikacji.

Zakłady Elektro, Sp. z ogr. por. w Łaziskach Górnych wniosły tu o dodatkowe zezwolenie na osiedlenie się odnośnie do domów mieszkalnych wybudowanych w latach 1918 i 1923 na kolonji Kopanina poza zabudowanym obwodem gminy Łaziska Górne.

Wniosek o zezwolenie na osiedlenie się zostanie w najbliższych dniach ogłoszony w gminie Łaziska Górne.

Pszczyna, dnia 16. sierpnia 1933 r.

Przewodniczący Wydziału Powiatowego:

Dr. J a r o s z.

Ogłoszenie Zakładów Elektro w „Urzędowce Powiatu Pszczyńskiego” z 1933 r.

Ze zbiorów Śląskiej Biblioteki Cyfrowej

W porównaniu z wcześniej omawianymi ogłoszeniami powyższe nie ma charakteru gospodarczego, a właściwie administracyjny i dotyczy należących do Zakładów kolonii domów mieszkalnych zlokalizowanych na obrzeżu i w otoczeniu zakładów przemysłowych (typowego osiedla patronackiego — etapu w rozwoju przestrzennym industrializującej się Europy). Aby wyjaśnić potrzebę zamieszczenia takiego ogłoszenia, należy krótko scharakteryzować ówczesne stosunki własnościowe i administracyjne południowych rubieży dzisiejszych Łazisk Górnych.

Powstały w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku kompleks gospodarczy i mieszkaniowy zlokalizowany w otoczeniu linii kolejowej Orzesze — Tychy, na terenie będącym własnością księcia pszczyńskiego, a dzisiaj leżącym w gminie Łaziska Górne, został wybudowany na obszarze ówczesnie należącym administracyjnie do dwóch gmin: Łaziska Górne i Gostyń. Dla przykładu kopalnia „Książątko” (*Prinzengrube*) w większości leżała na terenie obszaru dworskiego gminy Gostyń. Natomiast założona na zachód od niej (w kierunku Orzesza) elektrownia i karbidownia, potem rozwinięta w hutę elektrotermiczną — w gminie Łaziska Górne. Także powstała po południowej stronie torów kolejowych kolonia domów, nazywana od kopalni „Książątko” potocznie „Princokiem”, leżała na terenie gminy Gostyń. Zmiana granicy administracyjnej pomiędzy tymi gminami, uwzględniająca potrzebę integralności dokonanych zmian w zabudowie terenu, nastąpiła z dniem 1 lipca 1931 roku, kiedy to część gminy Gostyń, leżącą na północ i częściowo na południe od linii kolejowej, w tym kopalnię i kolonię domów, wyłączono z Gostyni i przyłączono do Łazisk Górnych¹⁴.

14 Zob. także: L. Borowian-Cyba, *Czy Gostyń była...*, s. 38–39 niniejszej publikacji.

Ostatnie z prezentowanych w artykule ogłoszeń Zakładów Elektro zostało opublikowane w urzędówce nr 46 z dnia 18 listopada 1933 roku. W części urzędowej ukazało się obwieszczenie wojewody śląskiego z datą 13 listopada 1933 roku dotyczące wniosku o nadanie prawa wodnego Zakładom Elektro Sp. z o. por. w Łaziskach Górnych. Wojewoda informował, że firma Zakłady Elektro wniosła prośbę o udzielenie jej (na podstawie obowiązującej ustawy wodnej z dnia 7 kwietnia 1913 roku) prawa doprowadzania odpływów fabrycznych Zakładów Elektro w ogólnej ilości 7 m³/min do rowu płynącego z Łazisk Górnych do rzeki Gostyni w zlewni Wisły. Projekt techniczny i stosowne wyjaśnienia zostały wyłożone do publicznego wglądu w Starostwie w Pszczynie w określonym terminie od 20 listopada do 4 grudnia 1933 roku. W wyznaczonym czasie należało składać zarzuty przeciw zamierzonemu przedsięwzięciu w urzędzie wojewódzkim. Dotyczyło to także żądań w przedmiocie wzniesienia i utrzymania urządzeń i wypłaty odszkodowań oraz innych podań o udzielenie pozwolenia na użytkowanie wody. Ponadto informowano o nierozpatrywaniu podań o udzielenie pozwolenia wodnego oraz bezskuteczności zarzutów wniesionych po upływie powyższego terminu. Obwieszczenie zapowiadało, że w celu rozpatrzenia ustnie wniesionych w terminie zarzutów i roszczeń zostanie wyznaczony osobny termin. W zastępstwie przewodniczącego Śląskiej Rady Wojewódzkiej ogłoszenie sygnował wicewojewoda Tadeusz Saloni.

Do powyższego obwieszczenia dołączone zostało ogłoszenie starosty pszczyńskiego dr. Jarosza z 17 listopada 1933 roku informujące, że projekt techniczny przedmiotowego przedsięwzięcia będzie w terminie wskazanym w obwieszczeniu wyłożony do publicznego wglądu w godzinach urzędowych w gmachu Starostwa Pszczyńskiego, pokój nr 7, gdzie należało zgłaszać sprzeciwy, względnie inne wnioski dotyczące projektu nadania wyżej opisanego prawa wodnego.

Zakłady Elektro pojawiły się jeszcze we wzmiance w urzędówce nr 43 z dnia 27 października 1934 roku. Figurują tam w *Zestawieniu składek dla Powodźian wpłaconych do Komunalnej Kasy Oszczędności w Pszczynie za czas od 20.IX. do 23.X.1934 r.* pod pozycją 44. Składki ogłoszone były w urzędówkach nr 31, 33, 36, 38 i 43. Na łączną sumę 44 160,22 zł zebranych dla powodźian spółka Zakłady Elektro wpłaciła 2000 zł, co stanowiło jedną z najwyższych kwot z listy.

Wielki kryzys i pogłębiające się problemy finansowe spółki sprawiły, że w latach 30. XX wieku działalność inwestycyjna w Zakładach Elektro została ograniczona do niezbędnego minimum. Wobec tego przestały też ukazywać się w „Urzędówce Starostwa Pszczyńskiego” ogłoszenia Zakładów Elektro spółki z ograniczoną poręką w Łaziskach Górnych.

Piotr Grodecki

Mikołowski przemysł na pocztówkach

Początek rozwoju mikołowskiego przemysłu przypada na pierwszą połowę XIX wieku, czyli na czas, kiedy jedyną formą korespondencji były wciąż listy z wiadomościami przesyłanymi w zaklejonych lub zalakowanych kopertach. Dopiero na przełomie XIX i XX wieku pojawiły się pierwsze ilustrowane kartki pocztowe¹, nie znajdziemy więc na nich najstarszych mikołowskich zakładów przemysłowych, które nie doczekały tych czasów — jak chociażby fabryki łyżek Ludwiga Froehlich'a działającej prężnie od lat 30. XIX wieku przy dzisiejszej ulicy Skotnica.

Niemniej już w latach 70. XIX wieku zaczęto stosować otwarte karty do korespondencji firmowej; ich przykładem jest pocztówka nadana 28 sierpnia 1874 roku z Katowic do administracji huty „Walter” (niem. *Walterhütte*) w Mikołowie.

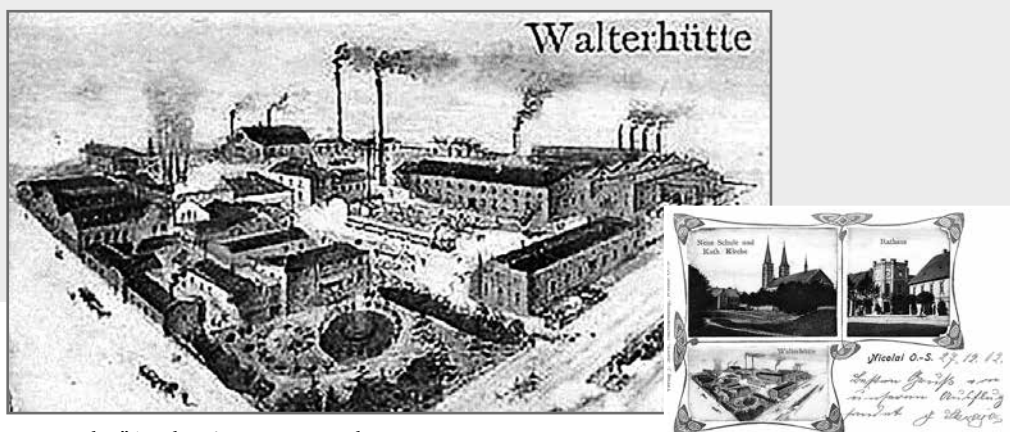

Karta nadana 28 sierpnia 1874 r. z Katowic do huty „Walter” w Mikołowie.
Ze zbiorów Piotra Grodeckiego

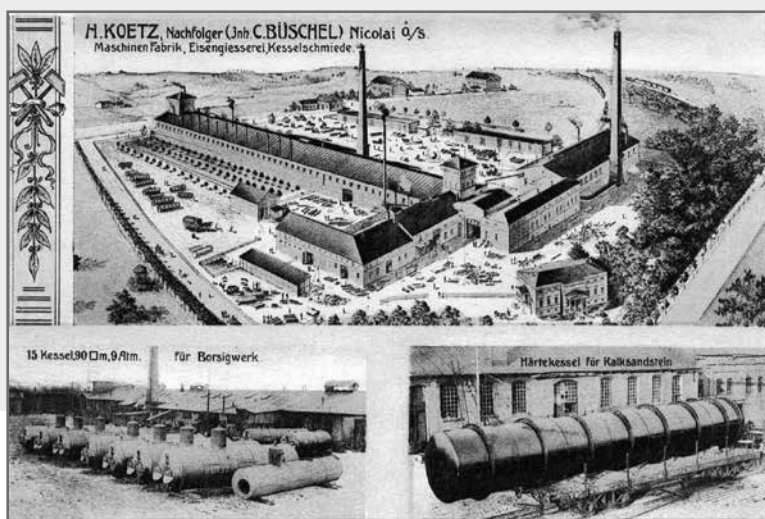
1 O historii mikołowskich pocztówek zob. P. Grodecki, *Mikołów na starej pocztówce*, Mikołów 2022.

Budynki huty „Walter” pojawiły się również na pocztówce wydanej przez Johanna Malka, która została wykonana techniką litografii i posiada odręcznie naniesioną datę: 27 grudnia 1902 roku. Sama litografia pochodzi jednak z końca XIX wieku.

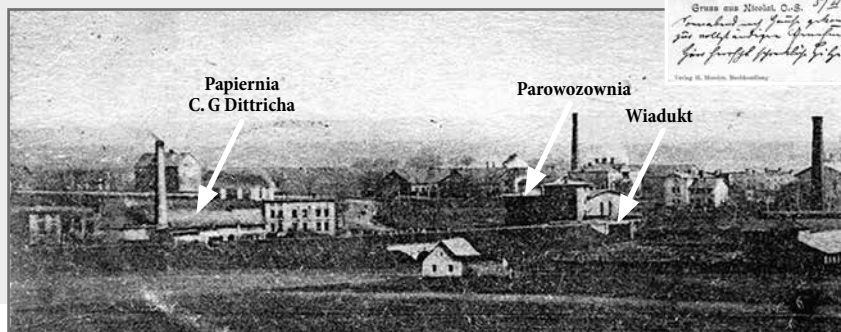
Ilustrowane kartki pocztowe nie tylko służyły korespondencji, ale były też formą reklamy i świadectwem prestiżu firmy. W takim celu wykorzystywała je na przykład utworzona w 1872 roku fabryka kotłów parowych Heinricha Koetza, znana wiele dekad później pod nazwą Mifama. W 1895 roku jej właścicielem został saksoński przedsiębiorca Carl Büschel, który przez wiele lat unowocześniał i rozbudowywał swój zakład. Z tego okresu pochodzi pocztówka będąca zarazem reklamą firmy.

Huta „Walter”. Ze zbiorów internetowych
<https://polska-org.pl> [data dostępu: 04.10.2020]

Pocztówka reklamowa fabryki H. Koetz i następcy (właściciel C. Büschel).
 Ze zbiorów Piotra Grodeckiego

Wielokrotnie na mikołowskich widokówkach pojawiały się zdjęcia drukarni Karola Miarki. Zakład Miarki sam był zresztą wydawcą kart pocztowych, z których najbardziej znana jest seria pocztówek z górnośląskimi strojami ludowymi publikowana w dwóch wersjach językowych — po polsku i po niemiecku.

W wyobrażeniu sobie skali przedsięwzięcia Karola Miarki pomoże nam widokówka z początku XX wieku. Z powstałej w 1896 roku nowej drukarni Miarki pozostały do dzisiejszych czasów nieliczne zabudowania. Wówczas był to jednak potężny zakład, w którego katalogu wydawniczym na przełomie pierwszej i drugiej dekady XX wieku znajdowało się 250 pozycji.

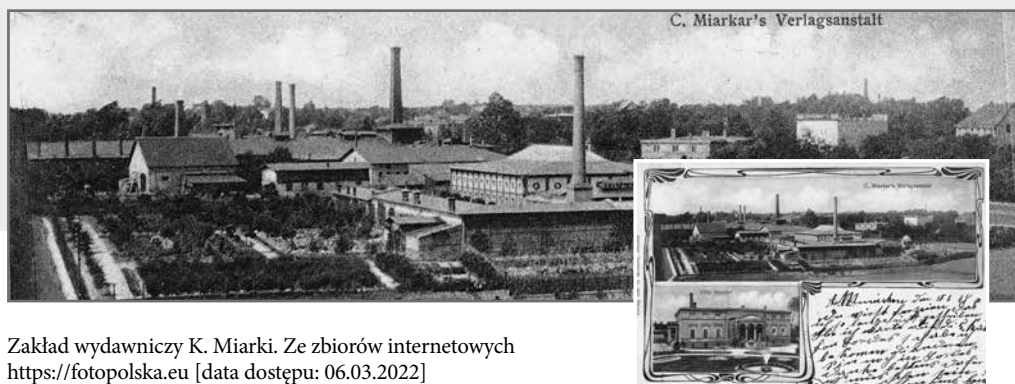
Zakład wydawniczy K. Miarki. Ze zbiorów Stanisława Piechuli

Kolejne świetne ujęcie zakładu Miarki pochodzi z pocztówki nadanej 18 czerwca 1908 roku. Tym razem zdjęcie zostało wykonane najprawdopodobniej z któregoś z nielicznych budynków istniejących wówczas przy dzisiejszej ulicy Planty, na przykład z dachu wysokiej, trzykondygnacyjnej kamienicy oddanej do użytku w 1903 roku, w której mieściła się Wyższa Szkoła dla Dziewcząt (niem. *Höhere Mädchenschule*).

Dzięki zachowanym pocztówkom możemy też podziwiać okazały park położony przy drukarni, który dziś już nie istnieje.

Z zakładem Karola Miarki związana jest również zbudowana w 1925 roku willa Józefa Hermana, długoletniego kierownika, a od 1933 roku współwłaściciela drukarni. Budynek istnieje do dziś przy ulicy Żwirki i Wigury 1. Mieściła się w nim administracja zakładu oraz mieszkanie rodziny Józefa Hermana. W czasie II wojny światowej w budynku ulokowany został urząd pracy (niem. *Arbeitsamt*).

Niestety grupa mikołowskich pocztówek poświęconych zakładom przemysłowym nie jest duża. Można by do niej jeszcze zaliczyć inne karty pocztowe przedstawiające domy należące kiedyś do właścicieli wspomnianych zakładów, a później służące często jako budynki administracyjne.

Ważne miejsce na mapie Mikołowa zajmuje wśród nich dawna willa Koetza (później Büschla) — dziś zwana Białym Domkiem, gdzie mieści się między innymi Urząd Stanu Cywilnego, mikołowskie Muzeum oraz siedziba Mikołowskiego Towarzystwa Historycznego.

Różne zdjęcia willi przy dzisiejszej ul. K. Miarki 15.

Powyżej kartka wypisana 30 stycznia 1927 r. do adresata w Świętochłowicach

(data nadania nieczytelna). Ze zbiorów Piotra Grodeckiego. Poniżej kartka wypisana 18 czerwca 1908 r.

Ze zbiorów internetowych <https://fotopolska.eu> [data dostępu: 06.03.2022]

Różne zdjęcia willi dr. H. Zeumera przy dzisiejszej ul. Katowickiej 22.
 Powyżej kartka nadana 23 listopada 1914r. z Mikołowa do adresata w Neudorf
 (Nowa Wieś; obecnie Wirek, dzielnica Rudy Śląskiej).
 Poniżej kartka pocztowa z 1. połowy lat 40. XX wieku. Obie ze zbiorów Piotra Grodeckiego

Z kolei willa przy dzisiejszej ulicy Katowickiej to jeden z niewielu mikołowskich śladów — obok nagrobka na cmentarzu ewangelickim przy kościele św. Jana — po dr. Hansie Zeumerze, właścicielu nieistniejącej już fabryki chemicznej.

Mikołów skałą swej industrializacji nigdy nie był w stanie równać się miastom z potężnie rozbudowanymi gałęziami przemysłu i wielkimi zakładami powstałymi na fali rewolucji przemysłowej. W związku z tym wybór oraz nakłady pocztówek przedstawiających tę tematykę w wielu innych, mocno uprzemysłowionych górnosląskich miastach, jak chociażby w Chorzowie, Świętochłowicach, Zabrze czy Katowicach, były niewspółmiernie większe. Tym bardziej więc pocztówki dokumentujące mikołowskie zakłady przemysłowe są i pozostaną dla kolekcjonerów i pasjonatów historii cennym źródłem wiedzy o naszym mieście.

Szósty numer Mikołowskich Zeszytów Historycznych poświęcono przemysłowi Mikołowa i jego okolic, z czym wiąże się powstanie linii kolejowej, ale też występowanie dzikiego kopalnictwa. Z tematyką zeszytów związana jest również edycja źródłowa fragmentu *Niemieckiej Księgi Adresowej Przemysłu, Rzemiosła i Handlu* z roku 1942. Całości dopełnia artykuł dotyczący ogłoszeń o przedwojennych inwestycjach Zakładów Elektro i prezentacja pocztówek ze zdjęciami mikołowskich obiektów przemysłowych.

